

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ГРАБОВА АНГЕЛІНА ДМИТРІВНА

Допускається до захисту:
завідувач кафедри
української мови, теорії та
історії української і світової
літератури,
д. філол. наук, професор
Л. М. Коваль
« ____ » _____ 2024 р.

**СЕМАНТИЧНИЙ І КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ ВЛАСНИХ ІМЕН У ЛИСТАХ ВАСИЛЯ СТУСА**

Спеціальність 035 Філологія
Українська мова та література
Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:
Л. М. Коваль, професор кафедри
української мови теорії та історії
української і світової літератури,
д. філол. наук, професор

(підпис)

Оцінка: _____ / _____ /

(бали/за шкалою ЕКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____

(підпис)

Вінниця 2024

АНОТАЦІЯ

Грабова А. Д. Семантичний і комунікативно-прагматичний потенціал власних імен у листах Василя Стуса. Спеціальність 035 «Філологія», Освітня програма «Українська мова та література». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

У кваліфікаційній роботі схарактеризовано сучасний стан ономастичних досліджень; розглянуто класифікаційні засади власних імен; потрактовано семантичну структуру та стилістичне навантаження онімної лексики, визначено її комунікативно-прагматичну специфіку в епістолярних творах. Інвентаризовано онімну лексику в епістолярії Василя Стуса, класифіковано її за тематичними групами, встановлено значеннєві особливості та комунікативно-прагматичні функції.

Ключові слова: Василь Стус, епістолярій, власне ім'я, ономастикон, функційність.

Бібліограф. 69 найм.

Hrabova A. Semantic and communicative-pragmatic potential of proper names in the letters of Vasyl Stus. Specialty 035 «Philology», Educational program «Ukrainian language and literature». Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2024.

The qualification work characterizes the current state of onomastic research; the classification principles of proper names are considered; the semantic structure and stylistic load of onymic vocabulary are treated, its communicative and pragmatic specificity in epistolary works is determined. The onymic vocabulary in the epistolary of Vasyl Stus was inventoried, it was classified according to thematic groups, its meaning features and communicative and pragmatic functions were established.

Key words: Vasyl Stus, epistolary, proper name, onomasticon, functionality.

Bibliography: 69 items.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЙНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОНІМІКОНУ	8
1.1. Сучасна мовознавча інтерпретація власного імені	8
1.2. Параметри класифікації онімних назв	19
1.3. Особливості використання власних імен в епістолярії.....	26
Висновки до розділу 1	38
РОЗДІЛ 2 ФУНКЦІЙНИЙ ДІАПАЗОН ВЛАСНИХ ІМЕН У ЛИСТУВАННІ ВАСИЛЯ СТУСА	40
2.1. Типологія власних імен в епістолярії Василя Стуса	40
2.2. Семантична структура онімів у листуванні Василя Стуса	61
2.3. Комунікативно-прагматичне навантаження власних імен у листах Василя Стуса.....	71
Висновки до розділу 2	79
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	85
ДОДАТКИ	91

ВСТУП

Актуальність дослідження. Зростання інтересу до аналітичного вивчення творчості письменників-класиків наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть визначило зацікавлення їхнім епістолярним доробком. Дослідники розмежовують вузький та широкий підходи до аналізу письменницького епістолярію. За умови застосування вузького підходу листування кваліфікують як таке, що первинно було задумане чи пізніше осмислене як художня або публіцистична творчість. У широкому аспекті до письменницького епістолярію зараховують усі типи листів, разом із приватними та побутовими, що дає підстави інтерпретувати епістолярну творчість і як факт особистого життя митця, і як літературне явище на межі життя й творчості.

Василь Стус – багатогранний митець, науковець, філософ, який не тільки збагатив українську літературу, а й засвідчив тонке чуття слова, орієнтацію на найкращі зразки художньої літератури, вміння вправно послуговуватися різноманітними лексичними і граматичними засобами. Не менш значущою за художній та науковий доробки Василя Стуса є і його епістолярна практика. Стусівське листування – зразок високого, проте живого мовного стилю, можливостями якого може послуговуватися як дослідник-початківець, так і досвідчений науковець.

Взаємозв'язок епістолярію та біографії, а також епістолярію і творчості Василя Стуса є легко простежуваним. Власне уявлення про жанрову природу листування та його аксіологічний статус постає основою для детального вивчення Стусового листування. Аналіз епістолярію поета засвідчує художнє значення його листів, важливість підходу до них не просто як до біографічного факту або жанрового феномену, але й як до важливого документа доби, що фіксує в своїй структурі провідні її імена, які були визначальними для митця на певному етапі його творчого розвитку.

Різноманітні оніми, наділені семантичним та комунікативно-прагматичним потенціалом, є суттєвим компонентом Стусового епістолярію. Саме через них постає нагода визначити коло спілкування митця, з'ясувати його художні та інтелектуальні орієнтири, окреслити масштаби мислення. Оніми, ужиті в листуванні Василя Стуса, різноаспектно розкривають його особистість.

Огляд літератури. Епістолярна спадщина Василя Стуса неодноразово ставала об'єктом фахових досліджень. Зокрема, Н. А. Глушковецька у своєму дисертаційному дослідженні розглядає епістолярій митця як синтез поетичної, літературно-критичної та перекладацької творчості [19]. Розвідка М. Х. Коцюбинської присвячена загальним параметрам епістолярної творчості В. Стуса [31]. Н. В. Загоруйко досліджує зацікавленість В. Стуса творчістю Р. М. Рільке крізь призму згадок про австрійського поета в листуванні поета українського [23]. Т. І. Конончук та В. О. Кузнецов вивчають епістолярій В. Стуса в етико-естетичному вимірі [29, 33]. В. Полюга вводить мемуарну та епістолярну спадщину Василя Стуса до екзистенційного контексту [43].

Достатньо дослідженою є й проблема використання власних імен у творчості Василя Стуса. Відзначимо спостереження над уживанням окремих власних назв у поезіях В. Стуса (Ю. І. Браїлко [12], Ю. О. Карпенко [28], Г. І. Мельник [40]). Е. О. Кравченко укладено «Словник власних імен поетичних текстів Василя Стуса» [32].

Проте наразі недослідженою залишається проблема вживання власних імен в епістолярії Василя Стуса, що й зумовлює актуальність обраної теми магістерського дослідження.

Мета дослідження – аналіз семантичного та комунікативно-прагматичного потенціалу власних імен у листуванні Василя Стуса.

Окреслена мета передбачає необхідність розв'язання таких завдань:

1) розглянути сучасні підходи до визначення та вивчення власного імені;

- 2) визначити основи класифікування власних імен;
- 3) виявити особливості використання власних імен у епістолярії;
- 4) типологізувати власні імена, зафіксовані в епістолярії Василя Стуса;
- 5) проаналізувати оніми, застосовані Василем Стусом;
- 6) схарактеризувати комунікативно-прагматичне навантаження власних імен у листах Василя Стуса.

Об'єкт дослідження: власні імена в епістолярії Василя Стуса.

Предмет дослідження: семантика і комунікативно-прагматичні функції власних імен у листах Василя Стуса.

У роботі використано низку дослідницьких методів. **Загально-наукові:** *аналіз* і *синтез* матеріалу за результатами огляду літератури; *індукція* – для узагальнення окремих конкретних спостережень до загального умовиводу; *дедукція* – для формування висновків про конкретні явища.

Спеціальні лінгвістичні: *описовий метод* – для репрезентації особливостей та надання точного і повного опису онімів епістолярію Василя Стуса; *контекстуальний аналіз* – для перевірки оцінного значення онімних одиниць у листуванні Василя Стуса; *дистрибутивний аналіз* – для визначення функціональних властивостей онімів епістолярію Василя Стуса шляхом їх сполучуваності з іншими елементами.

Матеріал дослідження становлять листи Василя Стуса, наявні в чотиритомному виданні творів поета. Усього було проаналізовано 1000 власних імен, представлених в епістолярії Василя Стуса.

Науковна новизна магістерської роботи полягає в цілісному аналізі семантичного і комунікативно-прагматичного потенціалу власних імен у листах Василя Стуса, що є базовим підходом до розуміння лінгвістичних особливостей його мовного стилю як поета й лінгвоперсони.

Теоретична значущість магістерської праці полягає у виструнченні та увиразненні теорії сучасних ономастичних досліджень; виконаний аналіз також сприяє доповненню теорії стусознавчих студій через вивчення

семантичного та комунікативно-прагматичного потенціалу власних імен у листах поета.

Практична значущість магістерської роботи полягає в можливості застосування отриманих результатів для лінгвістичного аналізу інших текстів, вивчення мовленнєвих стратегій письменників та розкриття внутрішнього світу автора через використання власних імен. Матеріали дослідження також можуть бути застосовані в подальших філологічних та культурологічних студіях, присвячених досліджуваній проблемі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати роботи викладено в статті:

Коваль Л., Грабова А. Семантико-стилістичні функції онімікону епістолярію Василя Стуса. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2023. №30. С. 38–43. **(фахове видання)**

Структура роботи зумовлена її метою та завданнями. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи (без Додатків) – 88 с. Список використаної літератури становить 69 позицій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЙНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОНІМІКОНУ

1.1. Сучасна мовознавча інтерпретація власного імені

Особливий статус власних імен у мові та їх відмінність від імен загальних відзначалися дослідниками із найдавніших часів. Видана 1940 року в Лондоні книга А. Гардінера «Теорія власних імен», що викладає погляди давніх філософів і сучасних лінгвістів на проблему, має характерний підзаголовок «Неоднозначний нарис», що досить чітко відображає і матеріал дослідження, і позицію дослідника [Цит. за: 27].

В античній науці протягом тривалого часу відбувалася дискусія з приводу істинності імен та їхньої придатності для іменування людей. Консервативний напрямок грецьких філософів протиставляло принцип правильності імен за природою софістській «теорії домовленості». Це була спроба філософського оформлення традиційних уявлень про тісний зв'язок імені та об'єкта, зв'язку, що відігравав значну роль у практиці грецького культу: назва правильного імені слугувала запорукою ефективності магічної чи молитовної формули.

Міфологічне уявлення про «природний» зв'язок між іменем та річчю оскаржувалося Демокритом, який на користь відсутності однозначної відповідності імені об'єкту висував чотири аргументи:

1. Багатозначність імені (омонімія);
2. Багатоіменність речі (синонімія);
3. Факти перейменування (у випадку із власними іменами);
4. Наявність речей, що не мають імен.

Платон, фундатор античного ідеалізму, присвятив проблемам імен діалог «Кратіл, або про правильність імен», завданням якого було довести, що імена не є знаряддям пізнання речей, що знання імені саме по собі не є

запорукою пізнання властивостей його носія. Ця ж точка зору розвивається філософом і у «Листі VII».

Аристотель, учень Платона, вважав, що слова семантичні лише «за домовленістю». У його праці «Про витлумачення» низка розділів присвячена проблемі власних імен. Так, він зазначає, що «від природи немає імен; вони набувають умовного значення лише тоді, коли стають символом» [27].

Амоній у «Коментарі до «Про витлумачення» Аристотеля» писав, що «природна» теорія може бути сприйнята двобічно: 1) слово – витвір природи, подібне до природних відображень речей у воді або у дзеркалі; 2) ім'я відповідає природі названих речей. Теорія «за настановою» також може бути зрозуміла двозначно: 1) будь-яка людина може назвати будь-яку річ будь-як; 2) імена встановлює лише один творець імен. Таким чином, Амоній являє собою певний «серединний рівень філософа, що врахував усі «за» і «проти» тієї та іншої концепції, але не мав сильної аргументації для спростування стихійних матеріалістичних тез Демокрита» [8].

Значних успіхів у галузі співвіднесення імені із іменованою річчю досягли стоїки. Вважаючи імена даними від природи, вони вважали їх істинними, індивідуальними, єдиними. Однакові імена різних людей стоїки вважали випадковістю, наслідками недосконалості мови. Клас власних імен був установлений стоїком Хрсіпом як цілком самостійний.

Цікаві думки знаходимо й у філософа-скептика Секста Емпірика у трактаті «Проти логіків», де говориться: «За твердженням стоїків говорити – це вимовляти звук, що означає річ, яку уявляють» [8]. Ця теза знайшла обґрунтування і подальший розвиток у логіків та лінгвістів подальшого часу.

Однак грецькі науковці зазвичай не робили істотної різниці між загальними та власними іменами, оперуючи нерозчленованою категорією «ім'я». Особливі критерії для вирізнення окремих класів з'явилися тоді, коли виникла потреба ономастичного дослідження, коли в поле зору дослідників потрапляє великий фактографічний матеріал. Цього не було у грецьких філософів, що детальніше торкалися розробок, присвячених методу пізнання.

Наступний сплеск інтересу до ономастики та вивчення імен загалом спостерігаємо за часів Ренесансу та Нового часу. Так, у Томаса Гоббса у праці «Вчення про тіло» значний розділ присвячено іменам. Він відзначав, що іменами люди користуються «як мітками і знаками. Ім'я – це слово, довільно обране як мітка для пробудження у нашій свідомості думок, подібних до попередніх, і водночас ознака того, які думки уже були у свідомості, а які – ні» [1].

Лінію Гоббса продовжує і Готтфрід Лейбніц у своїй праці «Нові дослідження людського розуму». Одна з книг цієї роботи присвячена аналізу слів. Лейбніц висуває тезу про те, що «загальні терміни бідніші за своїм ідейним змістом, ніж власні, що всі власні імена були спочатку загальними, що слова вживаються людьми в якості знаків їх ідей» [16].

Більшість сучасних теоретичних робіт у галузі ономастики прямо чи опосередковано пов'язані із поглядами і думками відомого англійського логіка XIX сторіччя Джона Стюарта Мілля. Посилаючись на Т. Гоббса, Дж. Мілль писав, що «ім'я – це слово, довільно взяте для того, аби слугувати міткою, яка може пробудити у нашій свідомості думку, подібну до тої, що вже була у нас раніше. Висловлене іншим, ім'я може слугувати знаком тієї думки, яка була раніше у мовця. Імена – це назви самих речей, а не лише наших уявлень про речі. Власні імена нічого не конотують і не мають значення» [16]. Відома також і теорія дефініцій Мілля, згідно якій власні імена не можуть бути пояснені (дефіновані), оскільки вони – прості мітки, що даються індивідам. Подібна думка характерна і для інших логіків – Х. Джозефа, Б. Расселла, Л. С. Теббінг.

Англійський лінгвіст А. Гардінер відзначав, що можливі два підходи до власних імен: 1) як до слів певної мови; 2) як до слів, що позначають певних людей, а вже через них пов'язаних із мовою, якою послуговувалися ці люди.

Датський науковець К. Тогебю розробляє лінгвістичні категорії з точки зору теорії інтенції/екстенції, на основі якої зближує власні імена із займенниками на ґрунті подібності морфемної будови і визначає їх як

синоніми. Він вважає, що «у займенників та власних назв нульовий корінь, що вони не мають семантичного змісту, не утворюють семантичні класи, являючи собою лише індивідів, ідентичність яких змінюється у зв'язку з обставинами» [6, с. 63].

Відсутність єдиної, загальноприйнятої концепції власного імені багато в чому пояснюється наявністю різних вихідних положень та методів досліджень, котрі почасти велися у діаметрально протилежних напрямках. На цій підставі виділяють такі основні теорії, засновані на зв'язку імені з поняттям та іменованим об'єктом:

1. Теорія, згідно якій власні імена не мають значення, на відміну від загальних, котрі означають предмет та мають на увазі атрибут (Мілль);
2. Теорія, згідно якій власні імена мають більше значення, ніж загальні (стоїки, Йєсперсен, Бреаль);
3. Теорія, згідно якій кожне ім'я є виключно індивідуальним (стоїки, Діомед, Донат, Суїт);
4. Теорія, згідно якій усі власні імена – синоніми (Тоггебу);
5. Теорія довільності власних імен (Йєсперсен, Кристоферсен, Гардінер);
6. Теорія суворої умотивованості власних імен (грецька «природна теорія») [6, с. 63].

Цілком очевидно, що всі ці теорії водночас правомірними не можуть бути. Очевидно, також, що кожна з них містить раціональне зерно. Так, теорія, згідно якій власні імена не мають значення, справедлива лише у тому випадку, якщо «значенням називати зв'язок із поняттям, а не лексичне значення слова» [6, с. 71]. Теорія, згідно якій власні імена мають більше значення, ніж загальні, правдива лише тоді, коли «ім'я як мовна категорія замінена власними відомостями про йменований об'єкт» [6, с. 72].

Теорія, згідно якій кожне ім'я є виключно індивідуальним, спростовується хоча б тим, що багато хто має однакові імена. Теорія синонімії усіх власних імен правдива лише граматично (синтаксично),

оскільки підстановка одного імені замість іншого не змінює структуру фрази, хоча інформація фрази при цьому змінюється повністю. Теорія довільності власних імен і теорія суворої умотивованості власних імен мають недоліком те, що мотивація власних імен характеризується тією ж випадковістю, що й мотивація загальних імен. Тому довільність – «не той критерій, на який слід спиратися у пошуках відмінних рис для власних імен» [4].

Основоположником слов'янської ономастики є відомий славіст Ф. Міклошич, який в 1860 – 1874 рр. опублікував три важливих дослідження слов'янських особових і географічних назв. Польськими особовими назвами цікавилися спочатку вчені-немовознавці — З. Глогер, Я. Карлович, К. Мошинський, Я. С. Бистронь. Пізніше з'явилися праці мовознавців – К. Нітша, В. Ташицького, С. Роспанда, Т. Мілевського та ін. Особові назви народів Югославії вивчали Т. Маретич, Р. Рогич, П. Скок; у богемістиці питаннями ономастики займалися В. Шмілауер, Й. Свобода й ін. Білоруські особові назви досліджував М. В. Бірила.

Першою опублікованою працею про українські прізвища була невелика стаття А. І. Степовича «Заметка о происхождении малорусских фамилий», надрукована в 1882 р. у воронезьких «Филологических записках». У 1885 р. журнал «Киевская старина» опублікував статтю професора Харківського університету М. Ф. Сумцова «Малорусские фамильные прозвания», пізніше – другу його працю «Уличные клички» (розділ із ширшої праці «Культурные переживания»). Українським прізвиськам присвячена також невелика стаття В. Ястребова. У працях Сумцова й Ястребова знаходимо багато інформацій про конкретні факти виникнення прізвиस्क. Для дослідження родових прізвищ ці вказівки дуже цінні, бо величезна кількість прізвищ розвинулась саме з них.

З наукового погляду більш цінними є ономастичні праці В. Охримовича й І. Франка. У журналі «Житє і слово» за 1895 р. В. Охримович надрукував роботу «Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних», перший розділ якої має заголовок «Про сільські

прозвища». Охримович цікавився, головним чином, прізвиськами і розглядав їх на матеріалі двох карпатських сіл. Як юриста, автора цікавив сам процес творення прізвиськ і їх пізнішого закріплення за родами. Спостереження Охримовича влучні, і його висновки відіграють чималу роль у вивченні шляхів формування особових назв [7].

До історичного матеріалу з ономастики першим звернувся І. Я. Франко. У своїй праці «Причинки до української ономастики» він підкреслює, що особові назви є важливим матеріалом як для філолога, який досліджує структуру мови, так і для історика та етнографа.

Початок закріплення прізвищ як спадкових родових назв зробило, як твердить Франко, духовенство. Перший Петро Могила в 1642 р. доручив священикам вести метрики народжених, зашлюблених та померлих.

Але найбільша частина метрик XVII—XVIII ст. не має вартості, бо в них записувалися самі імена і зовсім ігнорувалися родові та всякі інші прізвища. Тільки з 1772 року, коли Галицька Русь перейшла під владу Австрії, датується правильне ведення реєстрів усієї людності, отже, і закріплення тих родових прізвищ, які застала тодішня адміністрація. (Очевидно, Франко має на увазі лише українські землі, що входили до складу Австро-Угорської імперії) [2].

В радянський період українській ономастиці присвячено праці М. Корниловича, В. Сімовича, Л. Гумецької, І. Ковалика, О. Ткаченка, І. Сухомлина, З. Николаєнко, П. Чучки, В. Німчука, Є. Отіна, Ю. Карпенка, Ю. Редька та ін. У 60-80 рр. XX ст. розпочато також вивчення літературних онімів, спрямоване на виявлення їх функціонування у художньому тексті. Сформувався окремі школи (Одеська, Донецька та Ужгородська), видано спеціальні словники, монографії, виконано чимало дисертаційних досліджень. Основоположними у цій ділянці ономастики стали праці Ю. Карпенка, В. Михайлова, Є. Отіна. Дещо пізніше з'явилися роботи Л. Белея, В. Галич, В. Калінкіна, М. Карпенко, Г. Лукаш, О. Немировської, Т. Немировської та ін. Виникли нові перспективні напрями: антропоніміка

сатиричного роману (Л. Кричун), драматичних творів (Т. Крупеньова), поезії (М. Мельник), а також антропоніми у народних піснях і казках (Н. Колесник, О. Порпуліт).

Такі дослідження дозволили значною мірою встановити специфіку (в т.ч. й національну) літературної ономастики, визначити структурно-семантичний склад та функціонування літературних онімів, виявити символічність власних назв, порівняти онімікони художніх творів окремих письменників, дослідити фонетичні, словотворчі риси та варіативність використовуваних найменувань, а також визначити основні типи літературних власних назв. Із кожним роком розширюється й коло українських письменників, твори яких стають матеріалом для дослідження. Переважають наукові розвідки, присвячені розглядові ролі онімів у художньому тексті [51].

Глибшого і повнішого розгляду потребують зокрема питання, що визначають вибір автором твору онімів для називання персонажів. Не знайшло ще всебічного висвітлення і функціонування всього комплексу найменувань осіб у творі, а з'ясування передачі онімів та їх функцій у художньому перекладі мали до цього часу лише принагідний характер.

Сучасна антропоніміка становить чітко структуровану систему, що включає дослідження функціонування різноманітних онімних груп. Перше ж зацікавлення власними іменами відбулося задовго до їх наукового вивчення.

1886 р. датоване перше вживання терміна «ономастика», що належить П. Маретичу й зустрічається у його праці «Про народні імена і прізвища у хорватів і сербів», яка засвідчує зародження ономастики як науки й посиленого інтересу передусім до прізвищ [52].

Подальший розвиток антропонімічних досліджень, присвячених номінації та мотиваційній класифікації, відзначається працями А. І. Степовича «Заметка о происхождении и склонении малорусских фамилий» (1882), Н. Ф. Сумцова «Малорусские фамильные прозвания» (1885), В. М. Ястребова «Малорусские прозвизца Херсонской губернии»

(1893), В. І. Щербини «К истории малорусских фамильных прозваний» (1894), В. Ю. Охримовича «Про сільські прозвища» (1895), А. О. Балова «О древнерусских «некалендарных» именах в XVI и XVII веках» (1901) [51] та інших. Номінаційні процеси у системі прізвиськ, представлені в цих дослідженнях, стали підґрунтям критичної оцінки сучасного визначення онімних класів.

Указані праці мають практичне значення для нашого дослідження з огляду на той факт, що між офіційною та неофіційною системою найменування існує багато спільного. На подібність між офіційною антропонімійною системою й народно-побутовою вказував у 1895 р. В. Ю. Охримович: «Колись..., не було ніякої різниці між прозвищами сільськими й урядовими, бо власне сільські прозвища вписано до метрик як урядові. Від того часу пішли прозвища сільські й урядові ріжними дорогами і розійшлися далеко від себе. Урядові закаменіли в тій формі, в якій їх вписано до книг, стереотипно переходили від батька до сина, з мужа на жінку, з неслубної матері на неслубну дитину, вічно незмінні і вічно послухні параграфам кодексу цивільного, натомість сільські прозвища як перше жили, так і даліше живуть повним життям органічним» [Цит. за: 53, с. 18].

Отже, будь-яке вивчення прізвищ на той час не обходилося без звернення уваги на неофіційні народні прізвиська, дослідження яких багато в чому пояснювало походження офіційних антропонімів. На цьому факті наголошували науковці різних часів. Так, І. Д. Сухомлин у науковій розвідці наголошував на тому, що «...питання утворення сучасних офіційно-родових прізвищ, їх виникнення й стабілізацію важко розв'язувати без уважного попереднього вивчення неофіційних народних прізвищ (прізвиськ)» [Цит. за: 53, с. 20]. Досліджуючи українські імена та прізвища, Л. Т. Масенко відзначала: «Говорячи про походження сучасних українських прізвищ, не можна оминати й таке важливе їх джерело, як вуличні прізвиська. Генетичний зв'язок із прізвиськом закріпився в самому значенні слова “прізвище”» [39, с. 25].

Значний унесок для розвитку української ономастики, зробили І. Я. Франко, у праці якого вперше на українській ниві з'являється термін «ономастика» («Причинки до української ономастики» 1906 р.) [41, с. 49]; І. Крип'якевич, що у розвідці «Львівська Русь в першій половині XVI в.» класифікував основні засоби ідентифікації людей [41, с. 83]; Б. Д. Грінченко, який в укладеному й упорядкованому ним «Словарю української мови» (1909), подав словник «Крестные имена людей» та інші дослідники.

Виділення антропоніміки в окрему науку пов'язують із іменем австрійського філолога Ф. Міклошича [41, с. 15]. З цього часу починається новий етап розвитку науки про власні імена, який відрізняється значною кількістю спеціальних досліджень на слов'янському ґрунті. У цей період з'являється велика кількість праць, спрямованих на розгляд власних особових імен, прізвищ, імен по батькові в найрізноманітніших аспектах, а прізвиська як об'єкт вивчення відходять до периферії наукових розвідок.

Серед незначної кількості праць, присвячених розгляду прізвищ як класу антропонімів, слід відзначити монографічну студію П. П. Чучки «Антропонімія Закарпаття» [61, с. 15], у якій він наголошує на недостатній вивченості прізвищ: «Дослідники цікавилися в першу чергу офіційними назвами, залишаючи в стороні живу народно-розмовну систему найменувань, хоча остання набагато цінніша для науки, оскільки вона майже вільна від штучних будов, що характеризують офіційні записи антропонімів» [61, с. 46].

У далекому минулому дітей нарекали іменами, які зазвичай виражалися словами, що мали якісне значення, вони виконували функцію називання людини, визначаючи при цьому її реальні ознаки (зовнішня характеристика людини; імена, утворені від порядкових числівників, що характеризують послідовність появи дітей у сім'ї; ставлення батьків до дитини, імена, надані дитині за характером та особливостями поведінки). У традиціях іменування відбивалася віра людей у його магічну силу, тому часто називали дітей назвами звірів – Вовк, Ведмідь, думаючи, що ці імена відлякуватимуть злих духів. З цією ж метою іноді батьки називали дитину негарним ім'ям, бо

вважалося, що воно було наперед непривабливим для сил зла (Блуд, Некрас, Слеп) [41, с. 11].

Наші предки вірили, що із заміною імені хворобливої дитини, від неї відводилася біда або навіть смерть. Інша група особових імен, які надавалася в дохристиянські часи, пов'язана з поняттями про конкретні предмети побуту, навколишнього світу, тварин, комах, що перенесені в розряд особових імен за якимись, часом невловимими асоціаціями [41, с. 14].

З прийняттям Київською Руссю християнства в кінці IX ст. на зміну давньоруським найменням прийшли імена грецького, латинського і старосврейського походження, запозичені з Візантії разом із релігією, але давньоруські імена ще тривалий час продовжували побутувати паралельно з новими християнськими [62, с. 11]. Християнське ім'я не виконувало функції характеризування людини, – «воно було іншомовним, тобто позбавленим значення, не давало достатньої інформації про реальні властивості об'єкта. Саме тому офіційне (хрещене ім'я) повинно доповнюватися іменем некалендарним» [62, с. 16].

Отже, певний час у людей було два імені: одне календарне, те, що давали при хрещенні, а інше некалендарне, яке дитина одержувала при досягненні певного віку, стаючи свідомою особистістю. У повсякденному спілкуванні вживалося частіше саме некалендарне ім'я, тому що воно було зрозуміліше, бо мало мотиваційну форму, відповідало характеру дитини або тим якостям, які були бажаними для її батьків.

Таким чином, функція другого особового імені, на відміну від християнського, полягала в уточненні й конкретизації особи, можливості виділити її з кола інших. З усталенням християнства імена грецького, латинського, старосврейського походження стали звичними, а частина давніх слов'янських імен, у свою чергу, перейшла в розряд індивідуальних, частково й сімейно-родових прізвищ, що згодом стали прізвищами [59, с. 176].

Простежуючи зміну класу антропонімів з фактичною їхньою функціональною однотипністю, можна стверджувати про наявність стійкого зв'язку прізвищ з язичницькими іменами. Давні язичницькі традиції – лаконічно характеризувати сутність людини одним словом – сформулювали зміст архетипу, що належить до числа мотивуючих чинників поведінки людини й активізується в її свідомості незалежно від волі й розуміння, зумовлюючи вибір апелятива під час номінації.

З появою прізвищ на початку XVI століття прізвиська поступово втрачають свою актуальну розрізнявальну функцію або ж переходять у прізвища, про що свідчить генетичний зв'язок українських слів «прізвисько» та «прізвище». Цей процес трансонімізації не призвів до повного зникнення прізвищ, вони існують і сьогодні, перебуваючи поза офіційною сферою, не потрапляють у писемне мовлення, а існують як неофіційні назви-характеристики людей.

У зазначеному дослідженні автор окреслює коло функцій, виконуваних прізвишками в різні часи, з'ясовує різницю між прізвишками й прізвищами й особовими іменами, а також апелятивами. Залежно від стилістичної функції, виконуваної кожним з них, класифікує прізвиська за лексико-семантичними групами тощо, однак мовознавець додає, що його «цікавлять прізвиська, передусім, як засіб більш глибокого пізнання прізвищ» [41, с. 47].

Цієї ж позиції дотримується дослідниця української антропоніміки Л. Т. Масенко, розглядаючи вуличні прізвиська у книзі «Українські імена та прізвища» (1990) [39, с. 24]. Нею проаналізовано морфологічну будову, спосіб творення та окреслено низку функцій, вуличних прізвищ від давніх часів до сьогодення.

За її словами, офіційні й неофіційні особові найменування «не мають відмінностей ні за типами творення, ні за лексичним значенням слів, від яких походять» [39, с. 25]. За допомогою прикладів науковець доводить, що «у минулому в багатьох селах України вуличне прізвисько, поряд з офіційним,

носив кожен мешканець села, часто одна й та ж особа мала два або й більше прізвиськ» [39, с. 33].

Отже, власні назви, якими послуговується мовна спільнота у певний період свого розвитку, утворюють ономастичний простір. У цьому цілісному просторі виділяються поля, які наділені ядерно-периферійною структурою.

Оніми, що розглядаються більшістю науковців як особливий розряд власних назв, об'єднує те, що всі вони мають відносно незвичайний знаковий статус. З одного боку, назва є знаком формальним (цей знак свідчить про форму, зміст якої спочатку є невідомим), з другого боку, це знак мотивований, що наділений унікальним значенням, оскільки значення знака-заголовка формується реципієнтом із позицій його гіпотези стосовно цілісності всього тексту.

1.2. Параметри класифікації онімних назв

Наукова систематизація власних назв передбачає дотримання певних вимог під час їх класифікації.

Т. Балльмер пропонує розрізняти феноменологічну класифікацію та класифікацію на основі певних принципів [68]. Якщо перший тип – це грубе та несистемне впорядкування феноменів, то другий тип характеризується внутрішньою структурою, що базується на важливих класифікаційних принципах, до яких науковець відносить:

- 1) узагальненість, коли класифікація містить усі вияви об'єкта дослідження без винятків;
- 2) достатність, коли до кожної категорії наявний як мінімум один приклад;
- 3) диз'юнктивність, коли певне явище можна віднести лише до однієї категорії;
- 4) дистинктивність, коли різні явища відносять до різних категорій;
- 5) гомогенність, коли глибина класифікаційного аналізу є однаковою для всіх категорій;

б) прозорість, коли можна співвіднести отриманий розподіл із доробком інших дослідників;

7) простота, коли не потрібне витворення й послугування додатковою термінологічною чи іншою метамовою;

8) постійні правила здійснення опису таксономічних одиниць;

9) логічність;

10) реалістичність, коли класифікація відбиває те, що існує насправді, а не гіпотетично можливі прояви певного явища [68].

У дослідженні ми беремо за основу другий класифікаційний підхід, оскільки лише за умови дотримання певних принципів можна говорити про науковість класифікації. До робіт, де автори постаралися врахувати всі види власних назв, відносять праці А. Баха, Г. Бауера і В. Кам'янця. Проаналізуємо зазначені класифікації.

У монографії А. Баха «Deutsche Namenkunde» запропоновано таку класифікацію власних назв [67]:

1. Назви для живих істот та тих, яких вважають живими:

а) імена окремих істот;

б) імена на позначення груп істот.

2. Назви речей:

а) назви місцевостей:

- назви конкретних місцевостей та малих місцевостей;

- назви великих місцевостей;

б) назви об'єктів.

3. Назви організацій.

4. Назви дій.

5. Абстрактні назви.

6. Музичні назви.

Розглянемо цю класифікацію докладніше. До першої групи автор відносить власні імена, якими послуговуються для позначення живих істот. Сюди належать імена окремих істот (люди, боги, тварини), і колективні назви

для «кровно об'єднаних груп» (родина, плем'я, народ), територіально об'єднаних груп (наприклад, киянин, харків'янин), соціальних груп (наприклад, політичні партії), професійних груп (наприклад, цехи), груп за інтересами (наприклад, спортивні, наукові, ідейні тощо) [67].

Друга група – топоніми – докладно описана на основі семи різних критеріїв:

- 1) за етимологією;
- 2) за критерієм «обжитість/необжитість»;
- 3) за розмірами території;
- 4) за політичними чи адміністративними характеристиками;
- 5) за прямими чи непрямими способами номінації;
- 6) за мовною формою імені;
- 7) за критеріями офіційності/неофіційності [67].

Згідно з етимологічним критерієм А. Бах розрізняє назви, похідні від природи, від соціуму, найменування жителів, подій. Відповідно до критерію «обжитість/необжитість» автор відносить до обжитих назви селищ, будівель, а до необжитих – назви струмків, річок, озер, доріг, вулиць, а також зірок, небесних тіл тощо.

За величиною території А. Бах виділяє низку власних назв від назви поселень до назви держав. За політичними та адміністративними критеріями автор розрізняє назви країн та адміністративних районів. Якщо перший топонім прямий (абсолютний), то другий непрямий (відносний), коли місцевість позначається з допомогою інших назв.

За мовною формою А. Бах розрізняє власні імена з типовими базовими лексемами і флексіями та їх відсутністю. З урахуванням критерію офіційності/неофіційності виділяються офіційні та розмовні власні імена.

Незважаючи на позитивні моменти класифікації А. Баха, в якій докладно розглядаються насамперед антропоніми та топоніми, розроблена ним класифікація власних назв не позбавлена недоліків. Так, наприклад, незрозуміло, до якої групи автор відносить власні імена, що

використовуються для позначення явищ, через що класифікація власних назв не відповідає критерію повноти.

Крім того, ця класифікація не завжди є диз'юнктивною, оскільки віднесення власних назв до певної групи залежить від мовної компетенції дослідника, тобто є певною мірою суб'єктивним процесом. Водночас класифікація А. Баха дуже важлива для ономастики, оскільки вона започаткувала дослідження в цьому напрямку, про що свідчить той факт, що її беруть за основу багато лінгвістів.

Іншу відому класифікацію власних назв запропонував Г. Бауер, який зазначає, що власні імена можна класифікувати на різних рівнях, наприклад, на формально-лінгвістичному, семантичному і прагматичному рівнях [69].

На першому рівні власні імена розрізняють за їхньою структурою, а саме: імена-речення, скорочені та подвійні імена, ім'я та прізвище тощо. На другому рівні робиться акцент на значенні власних назв. На третьому рівні власні імена аналізуються з точки зору їх співвіднесення із зовнішньою дійсністю.

Для нашого дослідження найцікавішою є онтологічна класифікація Г. Бауера [69], яку ми коротко розглянемо. Дослідник виділяє:

1. Антропоніми, де людина виступає референтом.
2. Топоніми, де референтом є життєвий простір людини.
3. Ергоніми, де референтом є створені людиною об'єкти.
4. Праксоніми, де референтом виступають події, участь у яких беруть люди.
5. Феномени, де референтами виступають події, які не залежать від людини.

Найважливішим класом власних назв є, на думку Г. Бауера, антропоніми, які можна розділити на дві групи: конкретні і колективні. Подальшу їх класифікацію автор розглядає як другорядний крок, що залежить від форми життя. Для західної культури характерним є використання імені та прізвища, хоча можна виділити також ім'я при

хрещенні, прізвисько, псевдонім, патронім, матронім, зменшено-пестливе ім'я тощо [69, s. 54].

Все, що стосується окремих власних назв, зачіпає і колективні власні імена. Серед останніх автор розрізняє етноніми (назви народів та племен), назви партій та масових організацій, назви спортивних та культурних об'єднань, назви міжнародних організацій, назви художніх ансамблів. Цей перелік, на думку Г. Бауера, перестав бути остаточним, оскільки у суспільстві постійно виникають нові об'єднання.

Класифікація топонімів, як зазначає автор, дещо утруднена розмитістю понять «макротопонім» та «мікротопонім». Крім того, Г. Бауер виступає проти поділу місцевостей на природні та людські через їх неоднозначне тлумачення.

Третій вид власних назв – ергоніми – використовують для позначення об'єктів, створених людиною. Г. Бауер відносить сюди установи, створені людиною для виробництва (товариства, освітні установи, військові об'єкти), і вироблені людиною продукти (товари, засоби виробництва, транспортні засоби, космічні апарати, назви книг, газет, журналів, витвори мистецтва) [69].

Під праксонімами автор має на увазі власні імена для позначення подій, явищ, у яких задіяна людина. Для наочності автор наводить приклади історичних, суспільних, політичних, економічних, культурних, спортивних та військових подій.

Для позначень власних назв, пов'язаних із природними явищами, Г. Бауер використовує термін «феномен». Сюди він відносить і назви планет, комет, зірок тощо. Цей клас власних назв, на думку науковця, постійно поповнюється новими онімами внаслідок наукового прогресу в суспільстві.

Запропонована Г. Бауером класифікація, здавалося б, відповідає зазначеним вище вимогам до наукових класифікацій. Проте принципи, покладені до основи класифікації, не завжди є однозначними. Так, автор

виділяє п'ять великих класів власних назв і при описі наводить численні приклади різних їх видів, водночас зазначаючи, що цей перелік є неповним.

Виходом із цієї ситуації є, на нашу думку, більш детальна класифікація власних назв. Такий підхід запропоновано у роботі В. Кам'янця [25].

Заслугою цього автора є як виконання ґрунтовного й усебічного поділу власних назв на групи, так і спроби здійснити розширення термінології ономастики. Розглянемо цю класифікацію докладніше.

В. Кам'янець виходить із позиції, що власні імена як структурно-семантична категорія, передусім, співвідносні з іменниками, які діляться на власні імена і загальні. Чи є позначення власним ім'ям чи ні, залежить від суспільного інтересу, який стосується не тільки предметних об'єктів, але й подій, явищ, процесів [25, с. 12]. Враховуючи це, власні імена охоплюють також назви епох, планів: *Епоха гуманізму, Реформація, План Маршалла* тощо.

Розмежування імені власного та номінального відбувається, на думку В. Кам'янця, на функціональній основі. Власні імена позначають денотат у тому випадку, якщо вони одночасно індивідуалізують та ідентифікують, а апелятиви – якщо вони передають значення і виконують узагальнювальну функцію. Проте В. Кам'янець не враховує таких випадків, коли власні імена можна використовувати в апелятивному сенсі.

В. Кам'янець розрізняє три великі групи онімів:

- 1) власні імена живих істот;
- 2) власні імена об'єктів земного простору;
- 3) власні імена об'єктів позаземного простору.

До першої групи він відносить такі підгрупи, як антропоніми (імена, прізвища, назви династій, прізвиська, псевдоніми та пестливі імена), зооніми (індивідуальні назви тварин) та фітоніми (індивідуальні назви рослин). Друга група (топоніми) розділена автором на об'єкти, що виникли без втручання людини (ороніми), та об'єкти, що виникли за участю людини. Власні імена для позначення великих географічних, топографічних, адміністративних,

економічних та історичних територій утворюють свою окрему групу як проміжну між об'єктами природними та штучними. Третя група власних імен позаземного простору охоплює небесні тіла і простори.

Крім перерахованих груп дослідник В. Кам'янець виділяє власні імена предметів, які є результатом діяльності людини. Тут він розрізняє матеріальні та нематеріальні об'єкти.

До матеріальних об'єктів автор відносить окремі предмети, наприклад, зброю, коштовності, музичні інструменти, посуд тощо. До цієї ж групи В. Кам'янець відносить і власні імена кораблів, пароплавів, літаючих об'єктів, поїздів і т.ін., які він називає поеронімами. Підприємства, спілки, товариства науковець також розглядає як матеріальні об'єкти і називає їх ергонімами [25, с. 10].

До нематеріальних об'єктів автор зараховує хрононіми (тимчасові власні імена), геортоніми (свята, кампанії, війни тощо), ідеоніми (плани, ідеї тощо), імена власні витворів мистецтва, гемероніми (органи преси, документи та ін.), фалероніми (медалі, ордени, призи тощо). В. Кам'янець виділяє додатково групу мітонімів, теонімів та поетонімів, які мають багато спільного з антропонімами, але позначають фіктивних істот із міфів, літератури, релігій тощо. Автор не вважає етноніми власними іменами, оскільки вони виконують функцію узагальнення [25, с. 15].

Загалом В. Кам'янець пропонує досить цікаву та докладну класифікацію власних назв. Але під час роботи з нею виявлено власні імена, які не підпадають під наведені підгрупи. Так, наприклад, серед гідронімів, куди автор відносить океани, озера, моря, болота та річки, варто виділяти і протоки, струмки тощо. Крім того, як ще зазначав Г. Бауер, топоніми не варто підрозділяти за критерієм «втручання людини в природу», оскільки розподіл тут залежить від ерудиції дослідника [69].

З розвитком корпусної лінгвістики запропоновано різні класифікації для маркування лексичних одиниць, які допомагають автоматизувати підрахунки частотності певних явищ у текстових корпусах [10]. Проблемою

поки що залишається багатозначність як імен загальних, так і власних назв, коли не обійтися без людини при інтерпретації контексту. Наприклад, топонім Київ має різні інтерпретації у таких реченнях: *Київ – столиця України* та *Офіційний Київ заявив про відмову від будь-яких переговорів із РФ*. Якщо у першому прикладі йдеться про населений пункт, то у другому прикладі ми маємо справу з метонімією, коли мають на увазі уряд України.

Загалом можна відзначити, що розглянуті класифікації мають свої переваги й недоліки. Так, якщо ситуативність та дистинктивність притаманна всім класифікаціям, то диз'юнктивність – лише класифікації А. Баха, а всеоб'ємність притаманна класифікаціям Г. Бауера та В. Кам'янця.

1.3. Особливості використання власних імен у епістолярії

В умовах значного інтересу науковців до епістолярію, все ж досі місце листа в літературознавчій концепції жанрів і стилів лишається остаточно не визначеним. Багатовекторність епістолярної форми спричинює нові й нові численні варіанти дефінітивних окреслень листа.

Приміром, «Сучасний тлумачний словник української мови» висвітлює лист як «писаний текст, призначений для спілкування на відстані», як «відповідну поштову кореспонденцію» [50, с. 446]. Свої, дещо відмінні, дефініювання листа помічаємо в лінгвістичній науці. Так, А. Зіновська твердить, що лист – це «витвір мовленнєвотворчого процесу, закріплений у певній семантико-значеннєвій структурі й об'єктивований у вигляді письмового звернення автора до конкретного одиничного реципієнта, який пов'язаний з ним перцептивною спільністю соціального середовища, контактів, суспільними нормами поведінки» [24, с. 7]. Натомість В. Святовець, здійснивши лінгвопрагматичний епістолярної спадщини Лесі Українки, доходить висновку про те, що лист потребує доскіпливого текстуального розгляду, адже це письмовий твір мовотворчого процесу, структурований відповідно до правил епістолярної архітекτονіки в

композиційну єдність, яка служить для передачі певного змісту, що відповідає меті комунікації і має конкретну прагматичну установку [45, с. 8].

Українська дослідниця М. Коцюбинська, солідаризуючись із думкою пізньоантичного ритора Деметрія, наводить такі його міркування з трактату «Про стиль»: «Лист – це стислий вияв дружньої приязні і оповіді про прості речі простими словами...» [30, с. 7]. Разом із тим в іншій своїй праці, аналізуючи художній потенціал листів, науковець висловлює думку, що лист є специфічною мобільною комунікативною системою, яка передбачає наявність і взаємодію мовця, автора (Я), і слухача або читача (Ти), об'єднаних певним штучно створеним простором [31, с. 187].

У сучасному мовознавстві поняття листа тісно корелює з терміном епістола, хоч фахової однотайності серед учених тут немає. Наприклад, ще на початку 1970-х рр. В. Лесин та О. Пулинець пробують розмежувати лист і епістолярну літературу. За їхнім баченням, епістола – це «літературний, переважно віршований, твір у формі листа, в якому автор викладає свої міркування з певних питань»; натомість епістолярну літературу складають «твори, написані у вигляді листування персонажів між собою» [36, с. 133]. Таку інтерпретаційну традицію фіксує і Л. Курило, яка термін епістола (від лат. *epistola* – лист) пояснює як літературний твір у формі листа, зазвичай віршований, у якому висловлюються думки автора з приводу певного предмета [35, с. 57].

Л. Світайло інтегрує поняття епістолярної літератури й епістолографії і зараховує до цього письменницького розряду листування видатних діячів, яке має історико-культурне значення. Автор зазначає, що зацентровані дефініції охоплюють різноманітні роди та види творів, у яких використовується форма листа або послання (епістоли). На його думку, епістолярна література історично еволюціонує від побутового листування через підпорядкування листа основним законам художньої умовності [44, с. 154]. Л. Світайло вказує на існування епістолярної літератури, до якої відносить листування історичних осіб, видатних діячів, що має історико-

культурне значення; художні твори різних жанрів у формі листа чи послання; епістолярну літературу, або епістолографію, тобто – «літературу листів», в основу якої закладено лист як жанр [44, с. 154].

Український дослідник Ю. Ковалів ототожнює поняття листа й епістоли (епістолярної літератури) і радить дифініювати їх як різножанрові твори художньої літератури та критики, в яких використовується форма листа або послання [37, с. 340, 553]. Такий підхід до тлумачення понять позначився і на змісті «Літературознавчого словника-довідника» (1997), одним з укладачів якого був Ю. Ковалів: епістола й епістолярна література тут – поняття одного ряду, «різножанрові твори художньої літератури, в яких використовується форма листа чи послання, узалежнена законами художньої умовності» [37, с. 235].

Науковець Т. Заболотна слушно зауважує, що «терміном «епістола» вчені окреслюють, як правило, кілька понять: рід («епічна епістола», «віршована епістола», «епістолярна драма»), жанр («епістолярна публіцистика», «епістолярний роман»), стиль («епістолярний стиль» та інші)» [22]. Натомість відомий український дослідник епістолярію В. Кузьменко твердить, що «лист письменника – це твір літературного та історіографічного жанру, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора до дійсності і конкретного адресата, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби» [34, с. 55]. Водночас цей літературознавець, проаналізувавши листування українських письменників, діячів мистецтва й науки з різних культурно-історичних періодів, доходить висновку про полістильовий характер епістоли, а вживання самого терміну «епістолярний стиль» уможлиблює тільки за умови, «якщо комплекс різних стилів прийняти за одне ціле» [34, с. 34].

Немає єдності серед науковців і в питанні критеріїв розрізнення листів та художніх творів, написаних в епістолярній формі. Висвітлюючи епістолярну літературу, одні дослідники включають до її складу лише

художні твори у формі листів, а інші, значно розширюючи її зміст, долучають сюди й різностильові твори (наукові, художні, публіцистичні), написані в епістолярному жанрі. Водночас приватне листування, чимало зразків якого мають історико-культурне значення, відносять до епістолографії (від грец. *epistolē* – лист, послання і *graphō* – пишу) [34, с. 235]. Зазначимо, що «Великий тлумачний словник української мови» висвітлює епістолографію як допоміжну історичну дисципліну, що вивчає типи і види особистих листів стародавнього світу і середніх віків [34, с. 354].

Зважаючи на описану ситуацію термінологічних розходжень, О. Фідкевич пропонує застосовувати поняття епістолярна проза, яке охоплюватиме сукупність приватних кореспонденцій письменника, що репрезентують за допомогою специфічно вираженого «образу автора» концепцію «світ і людина» крізь призму особливих жанрово-стильових модифікацій. Науковець стверджує, що така дефініція дозволить розмежовувати приватні письменницькі листи і художні твори у вигляді листів, уможливлуватиме їх аналіз як окремих жанрів, що відрізняються спрямованістю творчої інтенції автора, стильовими особливостями, характером читацької рецепції [60, с. 9].

Однак таке визначення епістолярної прози в дисертаційному дослідженні, присвяченому епістолярній спадщині Панаса Мирного, критикує І. Григоренко: запропонована О. Фідкевич дефініція, на її думку, не може безапеляційно застосовуватися для позначення сукупності приватних листів письменників, оскільки термін епістолярна проза може цілком закономірно вживатись і щодо прозових художніх творів, написаних у формі листів. Переконаливою для нас є пропозиція І. Григоренко приватні листи письменників називати письменницьким епістолярієм, а художні твори у формі листів – епістолярною художньою літературою, дефініцією епістолографія позначати науку, яка вивчає історію, теорію і практику написання листів, а термін епістола вважати синонімом слова лист [20, с. 17].

В Україні пересічні мешканці та відомі особи (діячі культури, політики, письменники, митці, державні та громадські діячі) здавна користувалися можливістю передати свої думки, погляди, уподобання та ідеї через листування. Таким чином, сьогодні фахівці можуть аналізувати зміст та особливості текстів у листах гетьманів козацької доби, діячів періоду Центральної Ради, листування відомих корифеїв культури та літератури (Г. Сковороди, Ф. Прокоповича, П. Куліша, Т. Шевченка, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, Лесі Українки, М. Драгоманова, М. Коцюбинського, М. Зерова, Панаса Мирного, С. Єфремова, М. Грушевського, О. Кобилянської, В. Стуса, М. Лисенка, І. Багряного, П. Грабовського, Д. Яворницького, Є. Маланюка, О. Довженка, Д. Луценка, Олесь Гончара) тощо. Через призму сюжетів перед нами постає не лише приватне життя окремих осіб, але й певні суспільні, культурні та державні події, особливості світобачення і побуту українців у певні часові періоди.

До ономастичного простору епістолярних текстів включаються різні групи власних імен, найбільш частотними з-поміж яких є антропоніми і топоніми. Власні імена є цінним матеріалом для досліджень у галузі етнолінгвістики та лінгвокультурології, оскільки, на думку дослідників, саме в ономастиці закодовані найбільш значущі та стійкі кванти етнокультурної інформації [3].

Поява в структурі листа антропонімів, які називають суб'єкта і адресата листування, зумовлена сформованою епістолярною традицією. Перші використовуються переважно у підписі, другі – у функції звернення. Розглянемо докладніше особливості використання зазначених одиниць у кожній із виділених груп.

Підпис може бути непоширеним, тобто містити тільки власне ім'я: офіційне особисте ім'я (а), прізвище (б), офіційне особисте ім'я та прізвище (в), ініціал імені та прізвище (г), ініціали імені та прізвища або імені та по батькові (д):

а) *Олексій; Михайло; Віктор;*

- б) *Кучеренко; Шевченко; Петров;*
- в) *Олексій Кучеренко; Віктор Шевченко;*
- г) *О. Кучеренко; Л. Грищенко;*
- д) *А.П.; П.; Л.М.; В.П.*

У листах, написаних у ХХ столітті, початкові літери імені та прізвища автора листа використовуються переважно лише у постскриптумах: *Напишіть. Усіх обіймаю. Ваш М. П. PS Вітання Валентині, дідусеві. М.П.*

Більше характерним для приватного листування постає використання поширених підписів, які включають, крім власне імені, інші слова, зокрема присвійні займенники, прикметники і дієприкметники, іменники в орудному і називному відмінках.

Висока частотність поширювачів на кшталт *твій, Ваш, відданий, шанобливий, з повагою, з привітом, з повагою* дозволяє говорити про те, що вони є елементами епістолярних формул. Указані одиниці використовуються автором листа для вираження свого позитивного ставлення до адресата, а іменники з останньої групи – також для експлікації родинного чи духовного зв'язку з адресатом або створення самохарактеристики.

Підписи в неофіційному листі – це «не лише данина етикету, а насамперед – показник близьких особистих стосунків між адресантом та адресатом. Їх вибір визначається переважно прагматичними особливостями: ступенем знайомства, характером особистих відносин комунікантів: дружні відносини / інтимно-дружні» [2].

Подібно до підпису, звертання, виражені власними іменами, є обов'язковим елементом епістолярного тексту. Серед антропонімів, які позначають адресата, можуть бути виокремлені переважно особисті імена (офіційні чи демінутивні), нерідко з іменами по-батькові, а також прізвища та, рідше, прізвиська.

Звертання, вміщене на початку листа, виконує контактовстановлювальну (фатичну) функцію. Активно використовуються і

окремі звертання (а), і звертання у складі речень, що реалізують як інтенцію привітання (б), так й інші мовні наміри адресанта (в):

- а) *Сергійку!; Вікторе Сергійовичу; Іване!;*
- б) *Здрастуйте, Олексію Сергійовичу; Доброго дня, Володю!;*
- в) *Дякую, Антоне Павловичу, за допомогу.*

Поряд із наведеними вище непоширеними звертаннями, в епістолярних текстах часто зустрічаються звертання поширені, зазвичай за допомогою оцінних прикметників (а), а також іменників, які свідчать про духовну близькість або спорідненість адресата з автором листа (б):

- а) *Любий Олександрє Івановичу; Шановний Миколо Петровичу!;*
- б) *Дорогий брате Мишку!; Милий друже Федоре Івановичу!*

Як бачимо, при вживанні поширених звертань часто використовуються одні й самі слова, що свідчить про усталеність послугування поширеними звертаннями в листуванні як особливою епістолярною формулою. До першої підгрупи поширювачів належать прикметники на кшталт *поважний, (шановний), дорогий, милий* та деякі інші; у другій підгрупі відзначається більша різноманітність поширювачів, проте найчастіше використовується лексема *друг* у формі кличного відмінку *друге*.

Серед звертань, які наявні у більшості листів, поширені одиниці використовуються досить активно. На відміну від початкових звертань, у цьому випадку вони не є настільки обов'язковими. Однак зазвичай автори листів вважають за краще послугуватися звертаннями, що містять антропоніми, будуючи висловлювання, покликані реалізувати певні іллокутивні цілі:

- 1) прохання: *Левку! спали мого листа; Дуже прошу Вас, шановний Кириле Олександровичу, посприяти мені у цій справі;*
- 2) порада: *Раджу тобі, Олексію, їхати додому просто зараз...;*
- 3) подяка: *Мила Олю, дякую Вам за прекрасного листа...;*
- 4) вибачення: *Цей вірш, отже, є лише жартом – не гнівайтесь і посміхніться, люб'язний Пилипе Пилиповичу ...;*

5) закид: *Сьогодні отримав одразу чотири листи від тебе. Дякую, але, Катерино, навіщо ж писати щодня?;*

6) скарга: *Літо в мене пропало, Євгеніє Григорівно!;*

7) вираження емоцій: *Шкода, Сашку, що до мене дійшов лише один із твоїх листів ...;*

8) повідомлення: *Отримав твій лист, Іване;*

9) питання: *Сергію Олексійовичу, як Ви зараз почуваетесь?*

Відзначені звернення і у фінальній частині листа, що традиційно включає висловлювання з іллокуцією прощання (а) та/або побажання (б):

а) *До побачення, Маріє Володимирівно;*

б) *Від щирого серця бажаю Вам, дорогий Микито Сергійовичу, доброго здоров'я.*

Отже, можна дійти висновку стосовно того, що, на відміну інших текстів, у яких «власні імена складно поєднуються з прикметниками» [20], в епістолярії антропоніми, що позначають автора листа (у підписі) та адресата (у звертанні), активно вживаються із поширювачами, серед яких найширшого застосування набувають присвійні займенники, оцінні прикметники та дієприкметники, а також іменники, що експлікують близькі родинні чи дружні стосунки автора листа із адресатом. Вважаємо, що зазначені поширювачі можна розглядати з точки зору їхньої функційності як засоби включення адресата до інтимної сфери листування і, навпаки, автора листа – до інтимної сфери адресата.

Антропоніми, які називають людей, що входять до інтимної сфери автора листа та/або адресата, також використовуються в епістолярії у певних ситуаціях. Насамперед, автор використовує зазначені власні імена (серед них - прізвища, повні офіційні імена з іменами по-батькові або без них, демінутивні імена та прізвиська) у фінальній частині листа, коли переказує вітання особам, що знаходяться поряд із адресатом (а), просить адресата переказати їм вітання (б) або переказує вітання адресатові або його близьким від імені осіб, які знаходяться поруч із ним у момент написання листа (в):

а) *Обіймаю Марію Петрівну;*

б) *Борису Олексійовичу потисніть руку за мене, Ганні Іванівні передайте мій сердечний привіт;*

в) *Софійка цілує вас.*

Крім того, власні імена, які позначають людей, включених до інтимної сфери автора листа та/або адресата, використовуються у висловлюваннях, що реалізують питання (а) або прохання (б):

а) *Як живеться Катерині?; Де Ірина? <...> Як справи в Андрія?;*

б) *Напиши, як ся маєш, як ведеться твоїй сім'ї, як там Єлизавета Михайлівна?*

Підпис в епістолярному тексті, а також використання антропонімів, які позначають людей, що включені до інтимної сфери автора листа, надає широкі можливості для мовної гри. Можуть бути виділені такі основні прийоми модифікації антропонімів у епістолярії:

1) використання іншомовного аналога імені, причому за допомогою як кириличного, так і латинського шрифтів: *З любов'ю, Ваш Antoine;*

2) утворення оказіональних варіантів імен за поширеними словотвірними моделями, зазвичай шляхом приєднання зменшувально-пестливих суфіксів до основи імені або прізвища (при цьому основа прізвища зазвичай піддається усіченню): *Дорога Марічко, передаю вітання твоїм ковалятам* (звернення до жінки на прізвище Коваль та її дітей).

Крім модифікації антропонімів, для неформального епістолярного спілкування характерним постає використання аутографонімів (термін, що позначає «різні серйозні та жартівливі підписи в листах, дарчих написах і т. ін., які нерідко бувають вигаданими, замінюючи справжні антропоніми, а сферою їхнього вживання здебільшого є близьке, інтимне спілкування» [6]). Крім того, автор листа може називати адресата «чужим», ситуативним чи постійним «епістолярним» іменем.

Серед імен, не включених до інтимної сфери адресата, можна назвати антропоніми, що позначають осіб, відомих широкому загалу людей. Якщо

закономірності вживання інших антропонімів, що позначають третіх осіб, виявити неможливо, то ситуацій вживання власних назв, які здобули широку популярність, у листах не так багато. До них належать, перш за все, цитати (а) та порівняння (б):

а) *Wage nur zu irren und zu träumen!* – Шиллер сказав;

б) *Працюю лише вранці, а надвечір повний дурень і німецький, як Казанова в старості.*

На відміну від текстів, що функціонують у засобах масової комунікації, де використовуються лише прецедентні імена, популярність яких має загальнонаціональний характер [8], автор листа може включати в текст не лише загальновідомі імена та назви. Як прецедентне власне ім'я в листах письменників нерідко використовуються прізвища (у деяких випадках – імена) маловідомих вітчизняних письменників – сучасників авторів. Крім того, в письменницькому епістолярії як прецедентні можуть використовуватися імена та прізвища близьких чи знайомих авторів людей. Головним критерієм можливості вживання антропоніма як прецедентного імені є популярність особи, позначеної власним ім'ям, для адресата.

Автохарактеристика здійснюється при порівнянні автора листа з особою, позначеною прецедентним власним ім'ям, і часто використовується для вираження іронічного ставлення до самого себе, подібно до того, як це здійснюється при використанні прецедентних імен у функції жартівливих прізвиськ. Навпаки, характеристика адресата або суб'єкта, який не бере участі в комунікації, за допомогою зіставлення його з особою, яка позначена за допомогою прецедентного імені, дозволяє автору висловити позитивне ставлення до суб'єкта порівняння; при протиставленні суб'єкта, який не бере участі в епістолярному спілкуванні, особі, позначеній прецедентним ім'ям, автор зазвичай висловлює негативне ставлення до суб'єкта порівняння. Оскільки негативного оцінювання адресата адресант зазвичай уникає, зберігаючи можливість подальшої епістолярної комунікації, приклади

протиставлення адресата особі, позначеної з допомогою прецедентного імені, у листах зустрічаються досить рідко [22].

Прецедентні топоніми у висловлюваннях, що включають порівняльні конструкції, використовуються значно рідше за прецедентні імена, включені до інших груп аналізованих онімів. Зазвичай при описі місцевості, особливості клімату чи природи якої адресат знає гірше, ніж адресант, автор листа порівнює її з територією, відомою обом учасникам комунікації. Серед таких висловлювань зазначені як зіставлення, і протиставлення.

Актуалізація прецедентності відбувається у тому випадку, коли антропоніми, вживані у формі множини, концентруються навколо одного висловлювання, виступаючи у ролі однорідних членів. У цілому нині для епістолярію характерне використання антропонімів, об'єднаних за тематичною ознакою, у межах одного висловлювання. Приклади такого використання більшою мірою характерні для антропонімів, але зустрічається і перерахування топонімів, при якому актуалізуються значення, що первинно не притаманні власному імені.

Крім того, в епістолярній спадщині письменників часто зустрічаються антропоніми, які називають авторів творів, з метонімічним перенесенням, характерним для розмовного дискурсу [7]:

Неймовірно і ні на що не схоже, але я прочитав Ксенофонта <...>. Для Гайне потрібен лише лексикон і трохи напруги.

Як бачимо, до антропонімів, які позначають відомих людей, здебільшого належать прізвища.

Використання прецедентних власних імен для називання учасників епістолярного спілкування можуть уважатися виявом креативності творців листів. Креативність як властивість письма – ознака постійна (у тому сенсі, що вона притаманна епістолярієві незалежно від того, ким створено епістолярний текст). Нові традиції формуються виключно у дискурсі як універсальній формі спілкування.

Формою вияву креативності в епістолярному дискурсі є мовна гра [14]. Послугування її можливостями у листуванні є одним із способів створення жартівливого чи іронічного тону.

Таким чином, в результаті аналізу вживання власних імен в епістолярному жанрі можна констатувати, що закономірності їх використання переважно пов'язані з вибором варіанта оніма, контекстуальним оточенням (поширювачами) та іллокутивними цілями, реалізованими у висловлюваннях. Крім того, для різних видів листів характерні різні прийоми модифікації власних імен, а також деякі зміни у використанні онімів, що виникли внаслідок еволюції епістолярного етикету.

В епістолярному тексті використовуються переважно антропоніми, міфоніми, поетоніми та топоніми; прецедентні антропоніми переважно представлені прізвищами письменників та відомих історичних особистостей, прецедентні міфоніми – іменами біблійних персонажів та героїв античних міфів.

Крім загальновідомих онімів, в епістолярному тексті можуть використовуватися імена та прізвища близьких або знайомих автору та адресатові людей, маловідомі географічні назви, також знайомі автору та адресату. Різна частотність вживання власних імен загалом, і навіть перевага онімів, які належать до певних тематичних груп, є засобом характеристики епістолярного ідіостилю автора письма.

Актуалізації онімів в епістолярному тексті сприяє їх уживання в порівняльних конструкціях як об'єкту порівняння, а також у формах множини. Крім того, антропоніми і топоніми використовують як однорідні члени, що провокує формування прецедентних значень онімів.

Використання антропонімів, міфонімів та поетонімів для автохарактеристики, а також для іменування адресата або осіб, про яких ведеться у листі, дозволяє реалізувати функцію створення жартівливого чи іронічного тону в епістолярній комунікації. Одним із найважливіших способів при цьому є мовна гра, яка полягає у використанні оказіональних

словотвірних дериватів власних імен, серед яких зустрічаються іменники, дієслова, а також прикметники, що використовуються як епітети.

Висновки до розділу 1

Власні імена цікавили лінгвістів від самого початку формування мовознавства як окремої науки. Проте наразі відсутня єдина, загальноприйнята концепція власного імені, що зумовлено, передусім, різноспрямованістю методологічних принципів ономастичних досліджень.

Усі власні назви, які використовуються мовною спільнотою протягом певного періоду свого розвитку, входять до складу ономастичного простору. Цей цілісний простір, у свою чергу, утворюється полями із притаманною їм ядерно-периферійною структурою.

Розгляд онімів як особливого розряду власних назв зумовлюється їх відносно незвичайним знаковим статусом. Так, з одного боку, назва являє собою формальний знак, що репрезентує форму із первинно невідомим змістом. З іншого боку, цьому знакові все-таки притаманна мотивованість та наділеність значенням, що є унікальним, оскільки це значення мотивоване припущенням реципієнта стосовно цілісності всього тексту.

Для використання в епістолярному тексті здебільшого долучають антропоніми, поетоніми, топоніми й міфоніми. Група прецедентних антропонімів переважно являє собою прізвища відомих історичних особистостей і діячів культури, група прецедентних міфонімів складається з імен героїв античних міфів та біблійних персонажів.

Окрім послуговування онімами, що є загальновідомими, автор епістолярного тексту може здійснювати залучення імен та прізвищ близьких або знайомих йому та адресату людей, потенціал маловідомих географічних назв тощо. Своєрідність епістолярного ідіостилю автора листування визначається, поміж іншим, такими чинниками, як різна частотність вживання окремих типів власних імен.

Оніми в епістолярному тексті оприявнюються не лише як індивідуальні одиниці, але й як частини образних зворотів, авторських виразів тощо. Також слід зауважити можливість використання антропонімів і топонімів як однорідних членів, що надає можливість формування в них додаткових прецедентних значень.

Послугування антропонімами, поетонімами та міфонімами в епістолярії досить часто постає засобом надання влучної характеристики, адресованої як самому авторові, так і його колегам за листуванням. Ономастикон дозволяє створити в листуванні жартівливий або іронічний тон, спровокувати виникнення мовної гри, побудованої на оперуванні оказіональними словотвірними дериватами власних імен.

РОЗДІЛ 2.

ФУНКЦІЙНИЙ ДІАПАЗОН ВЛАСНИХ ІМЕН У ЛИСТУВАННІ ВАСИЛЯ СТУСА

2.1. Типологія власних імен у епістолярії Василя Стуса

Важливим інструментом формування ідейно-естетичного змісту в листуванні Василя Стуса постає його ономастикон, представлений різними типами власних назв. Послугуючись тими чи іншими онімами, Стус документує ситуації, за яких створювалися листи, формулює історико-культурне та приватно-біографічне тло власного життєпису.

Для дослідження нами було відібрано 1000 власних імен, представлених у епістолярії Василя Стуса. Листування цитоване за виданнями: Стус В. Твори : у 4 т. 6 кн. Львів : Просвіта, 1994–1999. Т. 6 (додатковий). Кн. 1. Листи до рідних. 1997. 495 с. [48]; Стус В. Твори : у 4 т. 6 кн. Львів : Просвіта, 1994–1999. Т. 6 (додатковий). Кн. 2. Листи до друзів та знайомих. 1997. 263 с [49].

Типологія власних імен епістолярію Василя Стуса здійснена на основі класифікації власних назв, розробленої В. Кам'янцем. Згадана класифікація була модернізована з огляду на якісний склад власних імен, представлених у листах українського літератора. З-поміж онімів, наявних у епістолярії Василя Стуса, було виявлено такі тематичні групи й підгрупи:

1. Тематична група «Власні імена живих істот», яка має у своєму складі такі підгрупи:

а) імена людей:

- повні імена людей;
- зменшено-пестливі імена людей;
- ініціали імені людей;

б) імена по-батькові людей;

в) прізвища людей;

г) прізвиська людей;

д) псевдоніми;

е) поетоніми;

є) мітоніми;

2. Тематична група «Власні імена об'єктів земного простору», у складі якої виділено такі підгрупи:

а) хороніми:

- сувереноніми;

- районіми;

- регіоніми;

б) ойконіми:

- астіоніми;

- комоніми;

в) урбаноніми:

- годоніми;

- агороніми;

- кварталоніми;

г) ороніми;

д) гідроніми;

е) біоніми:

- дрімоніми;

- дендроніми;

є) теоніми;

3. Тематична група «Власні імена об'єктів позаземного простору», у складі якої виділені такі підгрупи:

а) назви планет та зірок;

б) назви сузір'їв, галактик та інших космічних просторів;

4. Тематична група «Назви матеріальних об'єктів, створених людиною», у складі якої виділені такі підгрупи:

а) поероніми;

б) ергоніми;

в) власні назви предметів домашнього вжитку, їхні марки;

5. Тематична група «Назви нематеріальних об'єктів», у складі якої виділені такі підгрупи:

а) хрононіми;

б) хремотоніми.

Розглянемо кожен з тематичних груп власних назв, представлених у епістолярії Василя Стуса, більш детально.

Найчисельнішою з-поміж тематичних груп власних назв, ужитих Василем Стусом у власному листуванні, є група «Власні імена живих істот». 535 онімних одиниць, що належать до цієї групи, складають 53,5% від загальної кількості представлених у вибірці власних назв.

Оперуючи одиницями тематичної групи «Власні імена живих істот», Василь Стус звертається, передусім, до найближчих людей зі свого оточення – рідних, друзів, однодумців. Частотними у його епістолярії постають також імена всесвітньо відомих письменників, художників, композиторів, науковців – творців ідей, із якими він веде фаховий діалог та утворює за їхньою допомогою власний культурний контекст.

Власне імена вживаються Василем Стусом при побудові діалогу із рідними та друзями. Послугування цією формою номінації постає маркером духовної і товариської близькості з особами, про яких ідеться у листах митця.

Проте слід виокремити в межах цієї підгрупи практику вживання повних та зменшено-пестливих форм іменування. Так, повні іменні форми Василь Стус уживає переважно тоді, коли йдеться про його близьких друзів: «Дивно: шле *Атена* телеграму, що 5.9. післала мені листа (його я не одержав) і каже, щоб я тут поспитав» [48, с. 208]. Зокрема, в наведеному фрагменті, взятому з листа В. Стуса до дружини Валентини, йдеться про листування із Атеною Пашко, дружиною друга і побратима Стуса, українського дисидента В'ячеслава Чорновола. Вказівка лише на ім'я особи, про яку йдеться, без додавання прізвища, засвідчує, що Алена Пашко є близькою людиною не лише для самого Василя Стуса, але й для всієї його

родини, тому поет і ділиться власними переживаннями стосовно того, що цей канал спілкування може бути перекрито.

Разом із тим, повною іменною формою В. Стус послуговується й тоді, коли згадує в епістолярному діалозі з сином Дмитром про старших родичів – зокрема, про свого батька, Семена Яковича: *«Пам'ятаю, як тато (дід Семен) повертався з роботи в Рахнівці — це було 1939 р. — а я з гори на долину (геть крута гора!) біг йому назустріч — аби впасти в його долоні, а він мене піднесе над собою»* [48, с. 253]. Очевидно, Стус актуалізує модель іменування, притаманну спілкуванню в його родинному колі, де разом із безпосередньо іменною формою реалізується також лексема на позначення типу спорідненості. Окрім того, вживання повного імені Стусового батька підкреслює серйозне, поважне ставлення до нього, яке поет прагне прищепити й своєму синові.

Зменшено-пестливими формами іменування Василь Стус переважно послуговується, дописуючи до представників свого найінтимнішого кола. Туди входять його дружина Валентина Попелюх, син Дмитро, сестра Марія та найближчі друзі – Маргарита Довгань, Михайлина Коцюбинська, В'ячеслав Чорновіл.

Так, зокрема, у фрагменті: *«Дмитрику! Тато має Тебе посварити, що Ти не слухаєш мамі і бабусі, я думав, що Ти допомагаєш мамі і бабусі, а Ти їм робиш прикроці»* [48, с. 9] Василь Стус використовує зменшено-пестливу форму звертання до сина, аби викликати його на довірливу розмову та спонукати усвідомити хиби власної поведінки, аби надалі не засмучувати матір, змушену виховувати Дмитра самостійно. У фрагменті: *«Я надіслав листа в Донецьк десь 2-3 квітня, а в зв'язку з тим, що одержав пізніше листа від Марусі, міняю термін листа до Тебе»* [48, с. 13] послугування зменшено-пестливою формою імені Марія – Маруся постає в дискурсі В. Стуса маркером особливої близькості й любові до сестри – Марії Семенівни, яка була для нього зразком у навчанні й житті.

Проте особливу ніжність зменшено-пестливі іменні форми втілюють у Стусовому епістолярії в листах до дружини, Валентини Попелюх: *«Вальочку, красенько дякую Тобі за вірші Каммінгса (то було свято мені справжнє), і вже нічого, що Рільке Ти процитувала не дуже “мого“»* [48, с. 371]. Нереалізована близькість поета із коханою жінкою отримує компенсацію в їхньому листуванні, де якраз повні, більш «офіційні» форми йменування на адресу дружини є поодинокими, натомість, відзначається повне домінування зменшено-пестливих іменних форм.

Враження не менш близького дружнього спілкування справляє використання зменшено-пестливого звернення *Михася*, яке домінує у листах, адресованих Михайлині Коцюбинській: *«Знаєш, Михасю, мав був післати Тобі листа з буцегарні, але зчинили твалт, і лист не пішов»* [49, с. 112]. Подібним чином Стус у листуванні з близькою подругою, журналісткою Маргаритою Довгань, повністю відкидає можливість послугування повним варіантом її імені, використовуючи виключно зменшено-пестливу форму *Рита*: *«То хоч Рита писала — про концерти, вистави, експозиції, а це вже і її листів нема»* [48, с. 160]. Очевидно, ці люди були настільки близькими для Василя Стуса, що навіть у найдраматичніші періоди свого життя поет не зрікається усталеної звички подібним чином звертатися до них.

Окремим, хоч і досить рідкісним випадком вживання імен у епістолярній спадщині Василя Стуса постає вказівка у текстах листів виключно іменних ініціалів. Мотивація такого йменування може бути різною.

Так, наприклад, в одному з аналізованих фрагментів В. Стусові йдеться про твір Юрія Покальчука, який не дуже припав йому до душі: *«В “Дружбе народів“ (№ 3) є роман Ю.Покальчука — така собі абищия»* [48, с. 318]. Відповідно, підкреслюючи своє негативне ставлення як до роману, так і до його автора, Стус позначає його ім'я виключно ініціалом. Подібним чином він, очевидно, прагне актуалізувати й відсутність близьких відносин із Покальчуком, аби відзначити, що відгук на його твір є незаангажованим.

В іншому ж випадку вживання лише іменного ініціалу зустрічаємо в одному з листів Василя Стуса до дружини. Тут така форма йменування є виправданою, адже Стус уміщує в листі форму офіційного звернення до органів влади, адже самотійно він не може звернутися до суду, отже, делегує своє право Валентині Попелюх, при цьому подаючи необхідний для неї зразок звернення: *«У зв'язку з тим, що будучи на засланні і не маючи змоги самому з'явитися в суд, доручаю захищати свої інтереси дружині, Попелюх В. Вас., що мешкає в Києві (подаю Твою адресу)»* [48, с. 209].

Послугуючись у листуванні іменами по-батькові, Василь Стус найчастіше вказує за їхньою допомогою на виявлення особливої поваги до тих людей, яких він іменує подібним чином, уникаючи уживання власне імен. При цьому ці особи можуть не бути набагато старшими за самого Стуса, відтак, використання імен по-батькові не є в епістолярії митця виключним маркером вікової приналежності.

Зокрема, згадуючи в листі до дружини одного зі своїх найближчих друзів та однодумців, Івана Світличного, Василь Стус означає його за допомогою імені по-батькові: *«Як чує себе **Олексійович**? Шкода, що він так інтенсивно збавляє свої сили, і без того інтенсивно висмоктувані»* [48, с. 87]. У період, коли було написано листа, із якого взято зазначений фрагмент, Іван Світличний перебував в ув'язненні, проте активно брав участь у акціях протесту, зокрема, і в голодуваннях. Боротьба друга в умовах тоталітарного тиску вражала й захоплювала Василя Стуса, проте викликала в нього суто дружнє занепокоєння за здоров'я й життя товариша, якого він, демонструючи максимальну повагу, називає *Олексійовичем*, використовуючи форму імені по-батькові. Окрім того, Іван Світличний був майже на десять років старшим за В. Стуса, відтак, можна стверджувати про його роль як старшого наставника для поета.

У фрагменті: *«Уклін бабусі Оксані та дідусеві Дмитровичу»* [48, с. 335], попри ілюзорне припущення вживання такої адресації стосовно родичів поета, йдеться про нерідну, проте близьку й авторитетну для Василя Стуса

людину – видатного письменника, мовознавця і дисидента Бориса Дмитровича Антоненка-Давидовича, який був своєрідним «дідусем» для київської літературної молоді зі Стусового покоління. Лист, із якого взято зазначений фрагмент, датований початком березня 1984 року – останнього року життя Антоненка-Давидовича, якого Стус пережив лише на рік. Вживання імені по-батькові разом із лексемою на позначення спорідненості «дідусь» підкреслює особливе, шанобливе ставлення поета до людини, яка багато чого його навчила, символізуючи зв'язок поколінь Розстріляного Відродження й шістдесятництва. Більше того, у наведеному фрагменті в особі «бабусі Оксани» впізнаємо ще одну стару дисидентку – Оксану Яківну Мешко, яка, будучи в досить поважному віці, не припиняла провадити правозахисну роботу, неодноразово дістаючи за це від влади покарання. Василь Стус захоплювався мужністю цієї жінки, яку лагідно називав у своїх листах «бабусею». Окрім того, вживання власне імен та імен по-батькові, очевидно, могли використовуватися Стусом для того, аби не привертати зайву увагу представників тоталітарного режиму, які люстрували все його листування, до найближчих контактів поета, особливо тих, що самі виступали з дисидентських позицій.

Використовуючи прізвища в різних листах свого епістолярію, Василь Стус за їхньою допомогою конкретизує як склад свого оточення, так і структуру тієї лектури, оперуючи якою, він продовжує власну діяльність як літературний критик, перекладач, культуролог. Своєю чергою, серед прізвищ, згадуваних Стусом у листуванні, можна виокремити, зокрема, прізвища близьких йому людей, сучасників, що були як однодумцями, так і опонентами митця. Так, у одному з листів Василь Стус перераховує дружині прізвища всіх своїх нещодавніх кореспондентів, що є, втім, визначними діячами культури: «*Мав од нього листа, мав вість од Ірини **Калинець**, Василя **Овсієнка**, Олени **Антонів***» [48, с. 222]. Подібний перелік дозволяє стверджувати, що поет не сповільнював власне культурне життя навіть у в'язничних умовах, ведучи духовний діалог із однодумцями.

Зустрічаються в листуванні В. Стуса і згадки прізвищ літературних та наукових діячів, які, на його думку, скоріше шкодили науці й мистецтву, ніж приносили користь. З-поміж таких, зокрема, виділяється прізвище академіка Миколи Шамоти, чия постать уособлювала реакційні неосталіністські тенденції в Інституті літератури НАН УРСР: *«Правда, на звітно-виборчих партзборах ніби гуртом побили паню академікові **Шамоті** (за те, що він заплямував на ідеологічній нараді всю нашу літературу, як переказували). Паня академіка, звичайно, це перенесла, бо я не думаю, що він геть усе й заперечував. Старий практик-заплічник, він знає, що геть усе трошити не слід»* [49, с. 114]. У цьому розлогодному фрагменті помітне іронізування Стуса стосовно невдачі науковця, який попри досвід «старого практика-заплічника», не уникнув критики з боку керівництва.

Окрему увагу слід звернути на послугування Василем Стусом у межах епістолярію прізвищами видатних людей – представників мистецтва, науки, політики. Письменник переважно використовує цей тип онімів, аби ввести до діалогу зі своїми кореспондентами ідеї тих чи інших визначних особистостей, прямо вказуючи на авторів цих ідей, ознайомлюючи співрозмовників із їхніми здобутками, а відтак – створюючи особливий культурний контекст, орієнтований на оперування видатними іменами.

Так, в одному з листів до дружини Василь Стус зауважує, що під час написання по радіо транслюють музику видатного польського композитора Фредеріка Шопена: *«По радіо передають сонату **Шопена**, музичною рікою мерехтить мій сардонічний настрій, радість відступає ще далі, кудись за тьмавий обрій обраненої шпичаками ночі <...> Поставай, будь-ласка, платівку **Шопена** — і краще відчуєш мій сьогоднішній повечірній настрій»* [48, с. 35]. Як бачимо, поет не просто називає прізвище автора музики, яку почув на радіохвилях – він синхронізує із музичним твором, написаним Шопеном, власний настрій, пропонуючи, відтак, і дружині прослухати платівку з музикою Шопена, аби повністю відчувати, чим наразі живе її чоловік. Композитор, прізвище якого актуалізується Василем Стусом у листі до

Валентини Попелюх, а також його дивовижна музика стають своєрідним провідником, що єднають розлучене подружжя на відстані.

У листі до рідних, датованому лютим 1973 року, Василь Стус, перебуваючи в ув'язненні, зауважує свою тогочасну лектуру, представлену, зокрема, прізвищем визначного данського філософа-екзистенціаліста Сорена Кіркегора: «Протягом місяця я прочитав і книгу про **Кіркегора** і чимало цікавих статей із критикою франкфуртської школи філософів тощо» [48, с. 9]. Згадуючи імена філософів, назви актуальних філософських течій, мислитель фіксує глибину власних зацікавлень світовою філософською думкою, прагнення осмислити її провідні здобутки, яке не здатна похитнути навіть у край несприятлива для зосереджених студій ситуація.

Специфіка використання прізвищ у епістолярному дискурсі Василя Стуса полягає в тому, що вони виконують контактовстановлювальну функцію, дозволяючи окреслювати особистісні номінації, семантика яких зрозуміла лише безпосереднім учасникам листування. Оперування прізвищами сприяє Стусові у досягненні особливого рівня інтимності з кореспондентами власних епістолярних повідомлень.

Завершуючи лист до Михайлини Коцюбинської, датований кінцем липня 1974 року, Василь Стус пише: «А вже моя **Попелюшка** най поцілує Тебе» [48, с. 116]. Формалізована схема переказування вітань тут містить маркер найближчої спорідненості між М. Х. Коцюбинською та родиною Стусів, коли друзі родини відомі навіть суто сімейні прізвища, які зазвичай вкрай рідко виходять за її межі. Йдеться про сформоване на основі дівочого прізвища дружини Василя Стуса Валентини Попелюх прізвище *Попелюшка*, співвідносне з іменем казкової героїні, тендітної та красивої дівчини, яка так само долає численні перешкоди на шляху до омріяного щастя. Бажаючи, щоб Попелюшка поцілувала від його імені Коцюбинську, Стус подібним чином наголошує на тому, наскільки дорогою є для нього дружба із Михайлиною Хомівною, а також декларує максимальну близькість

М. Коцюбинської до родини Стусів, яка дозволяє звертатися їй у найпотаємніших переживаннях.

У листі до дружини й сина, датованому лютим 1973 року, Василь Стус використовує особливий варіант актуалізації прізвищових онімів – іменуючи представників КДБ за прізвищами слідчих, що проводили обшук у помешканні Стусів: *«Бо єдине, за що тут можна вхопитися, — це за скупе читання після роботи, аби погамувати гнів на дику сваволю недоуків логінових та мезер»* [48, с. 7]. Стус, висловлюючи свою зневагу до представників репресивної системи, які не здатні зрозуміти сутність його діяльності, пише їхні прізвища з маленької літери, таким чином указуючи на мізерність духовного розвитку згаданих осіб, чиї імена замість власних цілком можуть уважатися загальними.

Дещо рідше зустрічаються в епістолярії Василя Стуса псевдоніми. Переважно він уживає цей різновид власних назв людей, коли згадує про певний твір, автор якого підписав його псевдонімом. Так, зокрема, у листі до друзів, датованому жовтнем 1977 року, Стус ділиться із ними враженнями про трактат, присвячений українсько-російським взаєминам, про який поетові розповіли його товариші по мордовському табору ЖХ-385/19, члени Демократичного Руху Естонії Сергій Солдатов та Артем Юскевич: *«А особливо боляче було довідатися про рукопис якогось Мазени-Бокаївського, що широко циркулював між Москвою і Ленінградом»* [49, с. 150]. Праця історико-філософського спрямування під приблизною назвою “Русский империализм и проблемы нации“, присвячена передусім українсько-російським взаєминам, гостро антиімперського характеру, була написана приблизно 1972 р., очевидно, українцем. У ній розглядалися ключові моменти взаємин Російської імперії з сусідніми народами, викривалася підступність Москви.

Актуальним для епістолярію Василя Стуса як глибокого знавця української та світової культури було активне послугування такими типами власних назв, як поетоніми та мітоніми.

Поетоніми як власні імена із літературних та мистецьких творів зустрічаються, зокрема, у листах до сина, в яких Стус-старший прагнув прищепити Дмитрові вишуканий мистецький смак. Так, вітаючи Дмитрика з Днем народження, Василь Стус бажає синові: «*Будь такий граційний, як цей Дон-Жуан Анатолія Петрицького*» [48, с. 327]. Попри те, що джерелом образу Дон-Жуана є література, а якщо точніше, фольклор, В. Стус актуалізує образ культурного героя на прикладі живописного полотна, створеного видатним художником Анатолем Петрицьким. У листі ж до Богдана Гориня Василь Стус пояснює причину свого песимістичного настрою прочитаними напередодні драматичними творами Миколи Куліша, називаючи окремо їхніх головних героїв: «*Це мені додав люті вчора читаний Мина Мазайло й Малахій*» [49, с. 27].

Мітоніми, або ж власні імена міфологічних персонажів та божественних створінь, використовуються Василем Стусом у епістолярії при побудові діалогу з різними кореспондентами. Так, зокрема, будучи захопленим творчістю австрійського поета Р. М. Рільке та його осмисленням античного міфу про Орфея та Еврідіку, Стус ототожнює свою дружину Валентину з міфічною Еврідікою, проводячи паралель між сюжетом із античної міфології, де ця героїня змушена чекати на свого коханого, співця Орфея, і поточною ситуацією, коли Валентина очікує на чоловіка-поета з ув'язнення: «*Цілую — побожно — крайку Твоєї сукні, **Еврідіко!***» [48, с. 233]. Називаючи дружину Еврідікою, Василь Стус прагне зробити їй вишуканий комплімент, відзначивши її стійкість та незрадливість у нелюдських умовах, що розлучили їхню родину.

Наступний приклад послугування міфонімами в епістолярії Василя Стуса знаходимо, коли він ділиться із кореспондентами своїми міркуваннями стосовно творчості Марини Цветаєвої: «*Цветаєва обігрує сцену **Одіссея**, котрому співають сирени*» [48, с. 313]. Поет і літературний критик вправно оперує знаннями з античної міфології, апелюючи, зокрема, до образу головного героя епічної поеми Гомера «Одіссея».

Другою за частотністю вживання з-поміж тематичних груп власних назв, ужитих в епістолярії Василя Стуса, є група «Власні імена об'єктів земного простору». 246 онімних одиниць, що належать до цієї групи, складають 24,6% від загальної кількості представлених у вибірці власних назв.

Василь Стус достатньо часто послуговується хоронімами, себто назвами географічних теренів, що мають певну площу та межі, в яких розташовуються. Частотне використання цього різновиду топонімів у листах Стуса є цілком зрозумілим, адже його життя було пов'язане з численними переміщеннями, більша частина яких була виконана проти волі поета.

Сувереноніми, або назви країн, зустрічаються в епістолярії Василя Стуса не лише тоді, коли він осмислює власні поневіряння, але й у структурі роздумів історіософського та філософського характеру. Так, наприклад, у листі до дружини та сина, датованому червнем 1981 року, письменник викладає власні думки стосовно національного характеру українців: «Мені здається, що **Україна** – вся жіноча, жіночна» [48, с. 275]. У цьому ж листі Василь Стус згадує про всесвітньо відомого науковця-фізика Альберта Ейнштейна, вказуючи, що його батьківщина на момент народження майбутнього генія була центром світової наукової думки: «Але він, розумний надто зі школи, народився в **Німеччині**, де був цвіт учених світу» [48, с. 272].

Райононіми, або ж назви адміністративних частин країни чи області, використовуються Стусом у листуванні передусім для позначення місцевостей, де він відбував незаслужені покарання. Для того, щоб дружина орієнтувалася в географії поневірянь чоловіка, він докладно вказує назви адміністративних одиниць, аби вивести певні закономірності режиму утримання, характерні для окремих автономій у складі СРСР. Так, зокрема, Василь Стус вказує на дещо гуманніший порядок побачень у зонах Мордовії, на противагу уральським «виправним закладам»: «Сприймай це як специфіку

мого другого туру, Урал таки істотно різниться від **Мордовії**, де побачення були, вважай, щороку» [48, с. 319].

Звертається В. Стус до послугування районімами й тоді, коли ділиться із рідними результатами дослідження творчості російського поета Олександра Пушкіна. Зауважимо тут, що на час життя Пушкіна в адміністративному поділі Російської імперії Нижегородська область була відсутня, адже тодішній поділ включав губернії, тому спостерігаємо цікавий випадок анахронізму, виконаного Стусом, очевидно, зумисно, аби побудувати у своїх кореспондентів паралелі між подіями минулого й теперішнім порядком: *«Треба було виїхати на короткий час до Нижегородської області, щоб пізнати воістину “детородную”, за словами поета, Болдинську осінь 1830 року»* [48, с. 290].

Для називання природних та етнічних районів у листуванні Василя Стуса використовуються регіоніми. Оперуючи цими онімними одиницями, поет локалізує як точки власного перебування, так і райони, де перебуває його родина чи знайомі. Зокрема, перебуваючи на засланні, у листі до дружини та сина він запрошує їх приїхати до нього, відзначаючи, що їхнє товариство принесе йому радість навіть у суворих колимських умовах: *«Буду радий провести з Вами відпустку на Колімі»* [48, с. 224]. У листі ж до батьків та сестри Василь Стус насолоджується нетривалим перебуванням на свободі, пропонуючи своїм кореспондентам разом відпочити на Гуцульщині: *«Є ще два варіанти: ми втрьох ідемо на Гуцульщину туди, де Степан казав (він оце недавно був у нас)»* [48, с. 3].

Ойконіми, або ж назви населених пунктів, також достатньо часто зустрічаємо в епістолярії Василя Стуса. Називаючи конкретні місця свого перебування або ті міста чи села, які планується відвідати, Стус вибудовує прямі чи умовні зв'язки між ними. Зокрема, на умовній мапі топонімії епістолярію Василя Стуса переважно наявні астіоніми, себто назви міст. Географія їхня різниться залежно від того, наскільки гострим є конфлікт поета і радянської влади. Зокрема, в одному з листів до дружини Василь Стус

просить її відвідати його батьків у Донецьку, адже розуміє, що вони дуже переживають через розлуку із сином та його родиною. Саме в Донецьку Стус сформувався як особистість, тому це місто є для нього практично рідним: *«Дуже просив би, аби Ти в літі поїхала з Дмитром у Донецьк — хай там старенькі трохи розвіють свій сум»* [48, с. 12]. Інший полюс астіонімів у листуванні Василя Стуса – далекосхідне місто Магадан, де він протягом довгого часу працював на копальнях. Відповідно, враження від перебування там митцем сконцентровані лаконічно й песимістично: *«І ось — Магадан: туман, хмарно, дощить, сопки зі слідами криги й снігу»* [48, с. 230].

Окрім астеонімів, зустрічаються в епістолярії Василя Стуса й комоніми, себто оніми на позначення сіл та селищ. Так, звертаючись до спогадів про дитинство, митець часто пригадував перші роки свого життя, проведені в селі Рахнівка на Вінниччині: *«Зараз мама — в Рахнівці (помер чоловік тітки Ірини)»* [48, с. 222].

До числа урбанонімів, себто об'єктів внутрішньоміського розташування та інфраструктури, в епістолярії Василя Стуса належать годоніми (назви вулиць), агороніми (назви площ), кварталоніми (найменування окремих мікрорайонів, кварталів та інших частин міста). Серед основних годонімів, якими послуговується Стус у своєму листуванні, виокремимо, зокрема, назву вулиці Кірова (зараз – вулиця Грушевського) у Києві, де на той час розташовувався Інститут літератури імені Т. Шевченка. Письменник у листі до Олега Орача від листопада 1977 року просить свого кореспондента передплатити необхідний Стусові словник, обґрунтовуючи своє прохання тим, що його дружина через родинні проблеми не має змоги відвідати цю установу: *«Бо Валя геть запорпалася в своїх бідах домашніх (батько дуже хворий, мій тесть). Такі операції (виїзд на Кірова, 4) для неї – ціла проблема»* [49, с. 155].

У листі до дружини, написаному в березні 1976 року, Василь Стус актуалізує спільні для них обох спогади про місцевості Києва, пропонуючи разом згадати їхні давні прогулянки за визначеним маршрутом: *«Прошу,*

розкажи мені про київську весну, про київські квіти, котики вербові, проліски, про Дніпро з Володимирської гірки, про Софію — як вона мерехтить із узвозу — від **площі Калініна** йдучи вгору» [48, с. 160]. Спогади про київську весну особливо дорогі для митця в умовах ув'язнення, віддаленості від рідного краю, а згадка столичних топонімів, зокрема, площі Калініна (зараз – майдан Незалежності), допомагають В. Стусові зберігати надію на повернення додому.

Зразок одиниці кварталонімії вжито Василем Стусом у черговому листі до дружини, де він просить її про відправлення супінаторів. При цьому Стус актуалізує конкретне місце, де їх можна придбати, називаючи місцевість, де воно розташоване – Поділ: «*Може б, Ти вислала б мені пару супінаторів 43 розміру? Це — на ортопедичному заводі на **Подолі**, як пам'ятаєш*» [48, с. 212].

Ороніми, або ж назви форм земного рельєфу, вживаються Василем Стусом переважно тоді, коли йдеться про гірські прогулянки, учасниками яких були члени родини поета, або ж і сам поет. Так, зокрема, обговорюючи родинну подорож до Карпат, здійснену дружиною та сином, В. Стус зауважує, що ті надали перевагу фотографуванню в горах, проте знехтували можливістю зібрати особливий карпатський гербарій: «*Знімок Дмитра з Міжгір'я мав, але гілочки з **Карпат** не виявилось*» [48, с. 172].

Василь Стус був затятим рибалкою, відтак, у його листах достатньо часто зустрічаються гідроніми – назви водойм. Так, у листі до Віктора Дідківського, датованому червнем-липнем 1971 року, тобто якраз між двома засланнями Стуса, поет зауважує: «*Одержав другого твого листа і тільки тепер відповідаю. 17 липня ми їдемо на **Прип'ять***» [49, с. 112]. За рік до того у листі до батьків і сестри Василь Стус планує порибалити на Дніпрі: «*Валя з Дмитром буде в санаторії, а ми втрьох знімемо куток і ловитимемо рибу на **Дніпрі** (там багате село, прохарчуємось і на рибі, і на молоці та фруктах)*» [48, с. 3]. Назви річок, обраних В. Стусом для риболовлі, засвідчують любов

письменника до проведення цього виду дозвілля неподалік від дому, в межах Київської області.

Біоніми, або назви зелених насаджень, переважно зустрічаються в листах Василя Стуса до сина, із яких стає очевидним, що він дуже любив спільні з малим Дмитриком прогулянку у лісах (дрімоніми) та парках (дендроніми), а на момент листування прагне відновити приємні моменти, пережиті під час тих прогулянок, як у власній пам'яті, так і в пам'яті сина. Зокрема, дрімонім *Святошинський ліс* використовується В. Стусом, аби нагадати синові про зустріч із кізенькою, яка відбулася саме в цьому лісі: «*Як ми ходили в Святошинський ліс — за берізки, що праворуч од дороги, за ставками, йшли далі (Ти — геть малий), поки не втрапили козичку, якій Ти сподобався зразу*» [48, с. 246]. У випадку з використанням дендронімів Василь Стус демонструє свою обізнаність у географії сучасного йому Києва, наголошуючи, що в Піонерському парку (сучасна назва – Хрещатий парк) розташовувався каток, та натякаючи синові на можливість провести там вільний час: «*Чи бував Ти на катку — в Піонерському парку?*» [48, с. 158].

Символічно, що в часи тоталітарного тиску на релігійне життя в епістолярії Василя Стуса неодноразово актуалізуються назви культових споруд – теоніми. При цьому неважливо, чи існує окрема церква як фізична споруда, або ж вона давно знищена – митець керується духовною пам'яттю, яка разом із досвідом сучасного мучеництва оживлює, здавалося б, назавжди зниклі образи. Так, згадуючи про перебування у слідчому ізоляторі КДБ у Києві, Василь Стус подає його в листі до дружини і сина як *присмерковий неф церкви святої Ірини*, демонструючи не лише власну обізнаність із київською старовиною, але й актуалізуючи глибинні духовні підвалини цього місця, які, вочевидь, допомогли поетові пережити свої поневіряння там: «*Ти, певне, знаєш, що ось уже чотири тижні, як я в лікарні (відкрилася виразка, істотно дошкуляє серце, падає зір, добре натруджений у присмерковому нефі церкви святої Ірини)*» [48, с. 36].

Наступними за частотністю вживання в епістолярії Василя Стуса постають назви нематеріальних об'єктів, частина з яких є позапросторовими, абстрактними, а частина – створеними людьми. 114 онімних одиниць, що належать до цієї групи, складають 11,4% від загальної кількості представлених у вибірці власних назв.

Тематична група «Назви нематеріальних об'єктів» представлена в епістолярії Василя Стуса такими підгрупами, як хромоніми (назви епох, відрізків часу, свят і пам'ятних днів) та хрематоніми (назви витворів мистецтва та ЗМІ (газет, журналів) тощо). Так, зокрема, послугування хромонімами допомагає В. Стусові орієнтуватися в часі, листуючись із рідними та друзями: «*Перед Великоднем і Першим травня мав листи — від мами Твоєї, від Тані (дуже славного листа написала!), від бабусі Ілини*» [48, с. 226]. Окрім того, привітання із релігійними святами в радянські часи, коли проти будь-яких релігій велася брутальна боротьба, є свідченням особливої духовної позиції Василя Стуса, яку не зміг зламати навіть нелюдський тиск системи на дисидента: «*Поздоровляю з Великоднем — веселих Вам свят*» [48, с. 225].

Використання хрематонімів було дещо більш поширеним явищем у епістолярній спадщині Василя Стуса. Перш за все, це інспіровано тим, що до цього розряду онімів належать власні назви на позначення витворів мистецтва, зокрема, назви книжок, кінофільмів, музичних творів, часописів тощо.

Усі ці культурні артефакти так чи інакше входили до сфери інтересів Василя Стуса як знавця мистецтва та учасника полемічних виступів у фахових виданнях, навіть з огляду на те, що після його ув'язнення полеміка стала виключно заочною. Навіть перебуваючи в надскладних умовах, Стус провадив самоосвіту, бажаючи залишатися в контексті літературних та загальномистецьких процесів. Так, зокрема, він постійно ділився із рідними та друзями своїми враженнями стосовно надрукованих у мистецьких часописах творів: «*Дістався мені випадково «Дніпро» № 3 минулого року,*

побачив порожні, сновидні вірші сновид-поетів сновидного світу, варнякання прозаїків і порожню статтю Ю.Покальчука» [48, с. 7]. Як бачимо, гостро критикуючи якість творів, що були оприлюднені в журналі «Дніпро», Василь Стус артикулює не лише назву часопису, але й номер числа, яке до нього потрапило, очевидно, аби синхронізувати власні думки із думками свого кореспондента, який, володіючи значно більшими можливостями вільного пересування, може знайти цей випуск журналу та скласти власне враження про його зміст.

У листі до дружини і сина поет, силоміць вилучений із літературного процесу, не бажає віддалятися від своїх зацікавлень та прямо просить рідних допомогти йому дізнатися про факти публікацій ліричних збірок відомих митців-шістдесятників – Ліни Костенко та Івана Драча. При цьому він актуалізує назву Драчевої збірки, бажаючи довідатися, у якому саме видавництві вона була надрукована: *«Бо я не знаю, чи вийшла торік збірка Ліни Костенко, де вийшла Драчева “До джерел“»* [48, с. 7].

Проте зацікавлення Василя Стуса не обмежуються самою лише літературою. У листі до дружини він указує, що переглянув фільм «Небезпечна гонитва», який йому, власне, й порадила подивитися Валентина Попелюх: *«Казав уже, що бачив фільм “Небезпечна гонитва“ (Японія), про який Ти писала»* [48, с. 212]. Відтак, можна зауважити, що в подружжі Стусів зацікавленість культурою є обоюдною, і не лише чоловік-поет може давати дружині поради стосовно того, що почитати або подивитися, але й вона може поради чоловікові той твір, що, на її думку, є цікавим, і він дослухатиметься до її поради.

Наступними за частотністю вживання в епістолярії Василя Стуса постають оніми тематичної групи «Назви матеріальних об'єктів, створених людиною». 73 онімні одиниці, що належать до цієї групи, складають 7,3% від загальної кількості представлених у вибірці власних назв.

Поєроніми, або власні імена одиниць транспорту та їхніх маршрутів, уживаються Василем Стусом переважно у листах, де він пояснює дружині, як

саме їй можна дістатися чергового місця його заслання. Так, зокрема, у листі до дружини й сина, датованому 11 січня 1973 року, поет запрошує Валентину Попелюх приїхати до нього, вказуючи назву маршруту потягу, яким вона зможе дістатися місця призначення: *«Сівши на цей поїзд «Потьма-Барашиєво», Ти встанеш на передостанній зупинці і звернешся в штаб до начальника табору, який дає дозвіл на побачення (це треба буде зробити одразу по приїзді)»* [48, с. 5].

Ергонімами, або ж власними назвами підприємств, заводів, організацій, магазинів, політичних партій, Василь Стус у своєму епістолярії послуговується, аби позначити назви організацій, членом яких він є, або чийми послугами він користується. Зокрема, плануючи повернення до активного літературного життя, у листі до дружини він підсумовує власну письменницьку діяльність, зауважуючи, поміж іншим, що є членом *ПЕН-клубу* – міжнародної неурядової організації, яка об'єднує професійних письменників, редакторів і перекладачів: *«Крім того: як би там не було, а я почав свою літературну роботу з 1958 року (коли було надруковано мою першу статтю в журналі), я є член ПЕН-клубу, маю кілька виданих збірок віршів, у тому числі й перекладних»* [48, с. 324].

Інший ергонім ужито Василем Стусом на позначення назви чинної в СРСР системи купівлі-продажу книжок «Книга – поштою», яка, поміж іншим, забезпечувала читанням ув'язнених. Тому митець окремо наголошує своїм рідним на тому, що вони можуть скористатися виключно послугами цієї державної системи, і в жодному разі не надсилати йому книжок персонально: *«Майте на увазі, що ніяких книжок Ви мені не можете слати персонально, а тільки через книгарню “Книга – поштою”»* [48, с. 6]. Ергонім «Книга – поштою» є характерним маркером доби застою, коли Василь Стус не мав права на побачення із рідними та спілкувався із ними лише за допомогою листів.

Окрему підгрупу тематичної групи «Назви матеріальних об'єктів, створених людиною» становлять власні назви предметів домашнього вжитку,

їхні марки. Прохаючи рідних про передачі до місць ув'язнення, Василь Стус активно послуговується одиницями цієї підгрупи, подаючи в листуванні назви товарів господарського споживання: *«Може, дістанеш люльковий набивний тютюн “Трубка мира” (фабрика ім. Урицького, Ленінград)»* [48, с. 314].

Окремо Стус звертається до вживання назв на позначення марок побутової чи професійної техніки. Так, у листі до дружини від 26 червня 1978 року поет розповідає Валентині Попелюх про провокації, що чинилися щодо нього з боку співробітників КДБ та районної газети, де були надруковані неправдиві відомості про письменника. Він зауважує, що для ознайомлення йому надали копії, зроблені за допомогою копіювальної машини *«Ера»* – найпоширенішого на той час (кінець сімдесятих років двадцятого століття) радянського механізму створення копій: *«Оглядати статті я відмовився, помітивши, правда, що це були чи то ксеро- чи то електрографічні копії на “Ері”»* [48, с. 230]. Відтак, епістолярні зауваження Василя Стуса зі вживанням власної назви копіювальної машини *«Ера»* є свідченням її активного використання представниками каральних органів СРСР у роботі з дисидентами.

Найменш частотною в епістолярії Василя Стуса є тематична група *«Власні імена об'єктів позаземного простору»*. 32 онімні одиниці, що належать до цієї групи, складають 3,2% від загальної кількості представлених у вибірці власних назв.

Названа група включає такі підгрупи, як назви планет та зірок та назви сузір'їв, галактик та інших космічних просторів. Ці оніми фігурують в епістолярії Василя Стуса переважно у листах до сина, де батько прагне навчити Дмитрика орієнтуватися в зоряному небі. Зокрема, назви планет та зірок фігурують у такому фрагменті: *«Напиши мені, так само за календарем, коли яка зірка і де з'являється на небі. Скажімо, Сіріус з'являється: на сході при сході сонця, на заході при сході сонця, на сході при заході сонця і на заході при заході сонця»* [48, с. 161]. Назви сузір'їв та галактик представлені

у фрагменті: «Тоді Ти напишеш, коли рухався в Києві (чи Москві) Телець (сузір'я **Плеяди**), Орion (сузір'я **Бетельгейзе**), Сіріус **Великого Пса**, Арктур **Волонаса**, Вега **Ліри**» [48, с. 161].

Відсоткове співвідношення типів власних імен у епістолярії Василя Стуса візуально представлено на рисунку 2.1.

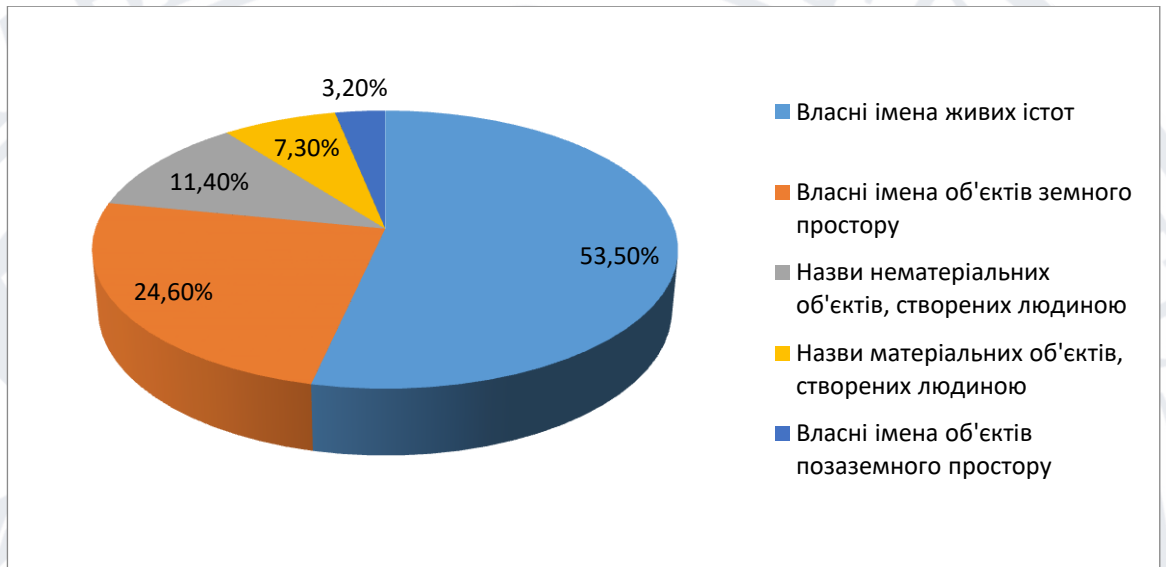

Рисунок 2.1. Відсоткове співвідношення типів власних імен у епістолярії Василя Стуса

Отже, сукупність власних імен, представлених у епістолярії Василя Стуса, може бути поділена за п'ятьма основними тематичними групами: «Власні імена живих істот»; «Власні імена об'єктів земного простору»; «Власні імена об'єктів позаземного простору»; «Назви матеріальних об'єктів, створених людиною»; «Назви нематеріальних об'єктів». З-поміж названих тематичних груп найбільш часто у Стусовому листуванні вживалися одиниці на позначення власних імен живих істот (53,5%). Дещо менш частотним було вживання одиниць на позначення власних імен об'єктів земного простору (24,6%), нематеріальних об'єктів (11,4%), матеріальних об'єктів, створених людиною (7,3%). Найменшою було виявлено поширеність у листуванні митця власних імен на позначення об'єктів позаземного простору (3,2%). Подібне співвідношення, на наш погляд, є свідченням антропоцентричності та локалізованості епістолярію Василя Стуса, його зосередженості навколо мистецьких інтересів.

2.2. Семантична структура онімів у листуванні Василя Стуса

Епістолярна спадщина В. Стуса, переважна частина якої була написана в умовах ув'язнення, є унікальним явищем української епістолографії. Цей масив листів вирізняється екстремальними умовами творення. Лише так функціонував єдиний більш-менш постійний комунікативний канал між митцем і зовнішнім світом. Відтак, листи Василя Стуса відображають різноаспектні проблеми буття письменника.

За влучним висловом М. Коцюбинської, епістолярій Василя Стуса – це «біографія душі» непересічної особистості [31, с. 220], класичний приклад епістолярного «автопортрета зі свічкою» [31, с. 218]. Аналіз приватної кореспонденції В. Стуса дозволить окреслити коло спілкування, літературні смаки, джерела й характер творчості поета, його мистецьку лабораторію.

Упродовж свого життя В. Стус листувався з широким колом осіб, яке склали університетські друзі В. Дідківський, В. Захарченко, О. Орач, побратими-шістдесятники І. Світличний, Є. Сверстюк, П. Заливаха, В. Чорновіл, Н. Світлична, Ігор та Ірина Калинці, М. Плахотнюк, учасники українського правозахисного руху З. Красівський, В. Овсієнко, О. Антонів, Я. Лесів, З. Попадюк, представники російського правозахисного руху І. Корсунська, Н. Лісовська, літературознавці М. Коцюбинська, С. Кириченко, журналіст Р. Довгань, представники української діаспори А.-Г. Горбач, Віра Вовк, Х. Бремер, матері та дружини ув'язнених Л. Попадюк, Л. Світлична, родичі – С. Стус, Ї. Стус, М. Стус, В. Попелюх, Д. Стус.

Одним із тематичних сегментів цих кореспонденцій є рецепція творів вітчизняних і зарубіжних авторів. «Коло його лектури, – слушно зауважує М. Коцюбинська, – досить широке, особливо як на умови табірної „ампутованого” існування» [31, с. 230]. Воно об'єднує твори українських, російських, німецьких, американських, іспанських, англійських, польських, італійських, австрійських, грецьких митців, які поет акумулював у свідомості як досвід, що стимулював власні творчі пошуки.

Про свої духовні прагнення він промовляє у листі до Анни-Галі Горбач від 4 квітня 1977 р.: *«Із книжок мені дуже ходить про німецьких філософів 20 ст. (Ясперс, Гайдеггер, деякі “франкфуртці“, Клагес), але дорога їм сюди, певне, видасться далекою. Так само — дуже цікаво мені мати поезію 20 ст. німецькомовну — Тракля, Бенна, Бахман, Целяна, Фріде — їх я знаю дуже приблизно»* [49, с. 250]. Поет звертається до вчень К. Ясперса, М. Гайдеггера, Л. Клагеса, Г. Гегеля, С. Керкегора, Ф. Шеллінга, Ф. Бекона, В. Татаркевича та інших філософів.

Одним з улюблених філософів-екзистенціалістів В. Стуса був А. Камю, про що є свідчення в листі до дружини від 22–30 вересня 1976 р.: *«...мені більше до вподоби тяжка маса Камю, хай і вона підконструйована»* [48, с. 242]; у листі до рідних від 23 березня 1981 р.: *«...знову насолодився А. Камю»* [48, с. 362]. Неодноразові згадки прізвища французького філософа в епістолярії Василя Стуса засвідчує наявність високого інтересу до його думок.

Можемо простежити й виразні паралелі у філософуваннях А. Камю та ставленні В. Стуса до світу. Спорідненість їхня проявляється в усвідомленні абсурдності існування та в бунтуванні проти долі, оскільки тільки так людина усвідомлює свою свободу, свою сутність. Екзистенціалізм А. Камю приваблює поета несприйняттям абсурдного світу, де людина, її буття — підвладні та керовані соціумом.

В. Стус позитивно сприймав і письменницький досвід філософа. Про це свідчить, приміром, прагнення залучити свого сина Дмитра до читання прози француза: *«Дуже хочу, аби Ти прочитав і полюбив Альбера Камю — це найулюбленіший мій прозаїк — особливо «Посторонній» і оповідання-нариси»* [48, с. 228]. Відзначимо, що в листі до сина Василь Стус артикулює не лише ім'я та прізвище улюбленого автора, але й послуговується хремотонімом *«Посторонній»*, виокремлюючи назву його твору, який він особливо радить прочитати синові.

Із творчістю Камю пов'язане й розширення вживання міфонімів у листуванні В. Стуса. Так, зокрема, в листі до рідних від 12 вересня 1976 р. помічаємо афоризм із міфологічною основою: *«Починати завжди усе спочатку – то Сізіфова праця, яку я маю доконувати, хоч і голова починає йти обертом від тих вічних початків»* [48, с. 237]. Ознайомлення із творчістю іншого філософа-екзистенціаліста, Ж.-П. Сартра, формує в листах Василя Стуса апеляції до інших міфонімів – *Сцилли й Харібди: «Я обираю межі Сциллою і Харібдою, мій вибір межі смертями. І я обираю за принципом гідності, за критерієм честі»* [48, с. 130].

Власні імена, вжиті в листах тривалого невільничого періоду, дозволяють окреслити коло комунікації В. Стуса, визначити його інтелектуально-естетичні захоплення. Послугування власними іменами в цих епістолах можна вважати вагомою складовою своєрідної творчої майстерні літератора, яка містить численні варіанти поезій, коментарі до прочитаних творів, роздуми про сутність поезії, про роль і призначення поета.

Особливий вимір уживання власних імен у епістолярії Василя Стуса представлено в його листах до сина Дмитра. Однією з ідейних домінант Стусового листування із сином є формулювання етико-естетичних і педагогічних засад людського буття. Адже непростя доля поета і тривалі ув'язнення зумовили особливу атмосферу не лише творчої діяльності, але й метаморфози родинно-побутових і загальнолюдських цінностей. Так, листи тривалий час, по суті, були єдиним засобом не лише спілкування з родиною, а й можливістю впливати на особистість сина, брати участь у його вихованні, передавати свої педагогічні та етико-естетичні настанови.

Листи В. Стуса до сина, за влучним висловом М. Коцюбинської, є *«унікальним людським документом, своєрідною педагогічною поемою»* [31, с. 234]. Володіючи непересічним педагогічним талантом, батько-поет добирає різноманітні прийоми виховання дитини, що актуальні для конкретного віку. Наприклад, у листі від 1 липня 1974 р., вітаючи сина з успішним закінченням навчального року, він обіцяє придбати йому

маленький спінінг для ловлі риби: *«Ще, Дмитрику любий, здоровлю Тебе з тим, що Ти славно закінчив школу — з похвальним листом, як писала мама <...> Я Тобі куплю маленького спінінга — і всі окунці, всі щуки будуть наші»*, а головне – пише вірш про їжачка, навіяний віршиком сина, вказуючи, що *«ми його вдвох склали»* [48, с. 87].

Відсутність реального спілкування, граничне відчуття величезної відстані та неможливість брати безпосередню участь у вихованні сина, зумовлюють поступове застосування потенціалу епістолярного діалогу. Діалогічність є однією з найважливіших характеристик листа, яка проявляється як у безпосередній спрямованості до адресата, так і у творчій комунікації зі світом. Таким чином, діалогічні відносини формуються між поетом і його адресатами, письменниками, літературами інших країн і епох та є безмежними в просторі і часі.

Для В. Стуса, як і для інших ув'язнених літераторів, кореспондент – це насамперед співрозмовник, відчуття існування якого не втрачається навіть за умови перебування в глибокій самоті. Завдяки наявності своєрідного міжпросторового діалогу митці завжди перебувають у духовному зв'язку зі світом.

У кореспонденціях в'язнів «між висловлюваннями встановлюються діалогічні стосунки, хай навіть віддалені у просторі і часі, однак у них наявна хоч будь-яка конвергенція (тобто часткова спільність теми, точки зору). Навіть найлегша алюзія на чуже висловлювання надає мовленню діалогічності» [31]. Слушним з цього приводу є міркування М. Коцюбинської, яка зазначає, що «такі листи передбачають певну реакцію у відповідь, певний – хай уявний – діалог, живий зв'язок» [31, с. 62].

Відтак, схиляючи сина до епістолярної комунікації та сприяючи розвиткові потягу до пізнання й допитливості, В. Стус складає для Дмитра цікаві математичні задачі. Водночас, знаючи про захоплення Дмитра футболем, він намагається не стояти осторонь його інтересів і знаходить можливість поспілкуватися й на цю тему. Намагаючись хоч скільки-небудь

компенсувати свою відсутність, поет грає із сином своєрідну «епістолярну партію» в шахи, виписуючи чергові ходи в листах.

Як люблячий батько, він турбується про фізичний розвиток і здоров'я сина, цікавиться вмінням малого Дмитра кататися на ковзанах, частотою його застуд, «*Синку мій, Дмитрику! <... > від здоров'я залежить чи будеш ти козаком чи ні*» [48, с. 217].

Через листи В. Стус намагається розвинути в синові найкращі людські риси, виховати його справедливою, вільною, патріотичною людиною. Зокрема, в посланні від 14 лютого 1978 р. він пише: «*Синку Дмитрику! Рости добрим козаком, чесним і правдивим, не потурай злу і знай, що Твій батько віддавав усе своє життя, аби людям жилося краще... І рости чесним українцем, а не яловим хахлом*» [48, с. 301]. Відтак, взірцева зануреність в етичну проблематику, безкомпромісність етики і естетики автора [31, с. 213] не лише підносить рівень педагогічного впливу на адресата, але і закладає підвалини самоусвідомлення себе як повноцінної, неординарної особистості.

У листах митець скерує сина до старанного навчання, гімнастики тіла і духу, читання та аналізування поезії, вивчення іноземних мов тощо. Задля цього надихає власним прикладом: «*Чверть Ти закінчив не блискує, звичайно. В Твої роки я був відмінником*» [48, с. 287]. Однак у цих словах немає жодного тиску чи жорсткості, навпаки, далі батько говорить про те, наскільки зараз йому самому необхідні знання з тих предметів, які колись недолюблював у школі.

Василь Стус шкодує, що через поверхове вивчення ботаніки не знає багатьох трав. Відтак, спонукає сина до зацікавлення цим предметом, а паралельно і ненав'язливо дає поради стосовно кращого засвоєння англійської мови, і тоді: «*Дмитрику, може, через рік писатимеш мені листи англійською мовою, га?*» [48, с. 288]. Після чого, як справжній педагог, різко переключає увагу хлопця на, безумовно, більш приємні речі – свої успіхи в заняттях футболом, побічно демонструючи, що це абсолютно не заважало відмінному навчанню.

Заохочення до вивчення різних предметів В. Стус удаю поєднує з матеріальним стимулюванням: *«Коли закінчиш 1-е півріччя без четвірок, я куплю Тобі фотоапарат. Тоді зніматимеш маму і сестричок і дедю – і слатимеш мені»* [48, с. 291]. Учить також аналітично осмислювати мистецькі твори, формувати естетичний смак, описувати події, формулювати власні думки письмово: *«Синку мій, Дмитрику! <...> Напевне, Тобі треба частіше викладати свої думки на папір. Намагайся це робити частіше.. Напиши, скажімо, як ти провів свій вихідний день. А ще краще, розкажи, яке Ти бачив кіно чи гру. Перекажи його, подумай, чи добре грав той чи інший актор чи гравець. Хто з них сподобався тобі більше»* [48, с. 217]. Закликає робити такі «літературні вправи» систематично, а через певний час перечитувати та пробувати написати краще.

Потужне морально-етичне виховне насаження містить лист В. Стуса до сина від 1 травня 1978 р. У ньому, звертаючи увагу на успішне написання сином-школярем контрольної з математики (єдина п'ятірка на цілий клас), поет виказує свою похвалу в доволі парадоксальній формі, що вирізняє мудру, гуманістичну, толерантну людину.

Митець стверджує, що варто не стільки хвалитися, скільки сумувати через погану успішність інших учнів: *«Ми ж мужчини, Дмитрику. Через це не слід хвалитися своїми перемогами... Треба мати тверду певність, що завжди зможемо написати на п'ятірку, а те, що інші того не роблять, – то тільки через те, що лінь»* [48, с. 310]. Далі батько лаконічно пояснює мотиви висловленої думки: *«Прошу, не май за зле моїх слів, я просто не буду в захваті, коли Ти виростеш хвальком»* [48, с. 310].

Слід погодитися із думкою М. Коцюбинської про особливість Стусових повчань: *«Поради – не сухо-дидактичні, інтонація – спокійна, роздумлива, довірча. Без нетерпимості, безапеляційного «так і тільки так».* Спонукає сина до думання, до шукання власних відповідей на одвічні питання» [31, с. 235].

Етико-естетичний і педагогічний універсум В. Стуса знайшов своє яскраве відображення в листі до сина від 9 жовтня 1978 р. Цей лист є безсумнівним доказом того, що митець засновував своє бачення виховного процесу на принципах, які ще давні греки називали калокагатією, тобто раціональним, гармонійним поєднанням фізичних і моральних якостей людини.

Для В. Стуса, з одного боку, важливо, щоб його син мав «міцне тіло», для чого радить ходити в гімнастичний гурток, обливатися холодно водою, щоденно займатися фізичними вправами, а з іншого, – радіє з розширення кола улюблених предметів Дмитра, підтримує та спрямовує його літературні захоплення: *«А от Шекспір – чи не тяжкий він Тобі? Я його дуже люблю»*; вітає любов до музики, бо вона *«робить нас людьми»* [48, с. 325]. Використання Василем Стусом прізвища видатного англійського драматурга у листі до сина спрямоване на те, аби скерувати формування в хлопця літературного смаку, естетичних орієнтирів. Поет не просто формулює сухі рекомендації директивного характеру – він готовий поділитися із сином власними враженнями від Шекспірової творчості, а також прагне дізнатися враження, що отримав від неї Дмитро.

Справжнім уроком етико-естетичного виховання є лист від 25 квітня 1979 р. Удаючись до автобіографічного стилю розповіді-роздумів, В. Стус оповідає про своє важке, сповнене нестатків голодне дитинство і паралельно звертає увагу сина на свої дитячі літературні вподобання: *«А першу книжку, яку я прочитав, це “Кленові листки” (так, здається, звалась) Василя Стефаника. Це я взяв у бібліотеці — першу в житті книжку!*

Пам’ятаю, як у 4 класі читав “Мать” М. Горького — і радів, який славний Павло Власов. Пам’ятаю, як тоді ж читав М. Островського “Как закалялась сталь” і “Рожденные бурей”. Остання пахла дуже нафталином. Її дала мені дівчинка, з якою мене посадили за одну парту (кілька днів вона ревіла — пхенькала).

*І ось десь тоді я вирішив, що й сам буду такий, як **Павка Корчагін**, як **Павло Власов**, аби людям жилося краще. І ще хотів — тяжко вчитися, бо жити — тяжко. Мамі — тяжко, татові — тяжко. То й мені має бути тяжко — аж доти, поки й татові й мамі не стане легше, аж доки всім людям на світі не стане легше жити.*

*А коли я прочитав “**Мартіна Ідена**“ **Джека Лондона** (це десь у 5-6 класі) — світ мені перевернувся. Як мучилася людина, а змогла перевершити всіх, хто купався в молоці! І все — тяжким трудом (трудом, сину, наголос на у!), і все — солоним кривавим потом» [48, с. 399].*

Наведений розлогий цитований фрагмент листа Василя Стуса насичений численними власними іменами. Окрім імен та прізвищ видатних письменників, із книжок яких Стус почав свій шлях до літератури, митець артикулює також хрестоніми, а саме назви літературних творів («*Кленові листки*», «*Мать*», «*Мартін Іден*»). Зустрічаємо тут і псевдоніми визначних авторів – *Максим Горький*, *Джек Лондон*. Василь Стус також концентрує увагу сина на іменах своїх улюблених літературних героїв – *Павки Корчагіна*, *Павла Власова*, себто, йдеться про послугування поетонімами.

У цитованому листі Василь Стус засвідчує раннє знайомство з творами В. Стефаніка («*Кленові листки*»), М. Горького («*Мать*»), М. Островського («*Как закалялась сталь*», «*Рожденные бурей*»), Дж. Лондона («*Мартін Іден*»), І. Франка («*Мойсей*») тощо. «*Десь у 4–6 класі я майже весь «Кобзар» знав напам'ять*» [48, с. 399], – читаємо в листі, й віднаходимо в ньому черговий хрестонім («*Кобзар*»). Поет детально описує свої емоційні дитячі переживання, викликані літературними творами, акцентуючи насамперед на позитивному прикладі героїв, які тяжким трудом досягають поставленої мети, хочуть, щоб людям жилося краще; та на власному бажанні тяжко вчитися.

Потужний позитивний заряд викликає у В. Стуса повідомлення сина про його любов до класичної музики, зокрема до Л. Бетховена. Немовби знову проживаючи своє дитинство, згадує поет про знайомство з творами

композитора: «*І Бетховен перевернув мені душу*» [48, с. 401]. Спостерігаємо тут апеляцію до прізвища відомої людини, а саме німецького композитора Л. Бетховена. Окрім Бетховена, Стус ділиться із сином позитивними враженнями стосовно музики В. А. Моцарта, водночас називаючи свій улюблений твір у цього композитора: «*Пишу оце до Тебе, а водночас слухаю “Реквієм” Моцарта — дуже люблю його!*» [48, с. 401]. Отже, окрім безпосередньо прізвища митця (*Моцарт*), у аналізованому фрагменті листа наявний також хрематонім – назва музичного твору, написаного Моцартом («*Реквієм*»).

Разом із тим своїм літературним талантом митець уводить сина у всесвіт бетховенських симфоній, по суті, викладає на папері свою інтерпретацію класичної музики, прагне пояснити, яке послання людству несе композитор своїми творами. Використовуючи власний досвід, В. Стус намагається показати синові, що музика приносить не тільки естетичне задоволення, але й може бути засобом морального виховання, самоутвердження, самовдосконалення.

Стимулюючи зацікавлення нею хлопця, згадує про нелегку долю німецького класика, радить глибше пізнавати його біографію і використати для цього книгу Р. Роллана «Героїчні біографії»: «*Дуже хотів би, сину, аби Ти, коли справді любиш Бетховена, прочитав про нього книжку Ромена Роллана. В нього є серія “Героїчні біографії”. І там є про Бетховена*» [48, с. 401]. У цьому фрагменті, окрім імен та прізвищ визначних світових композиторів та літераторів (*Бетховен, Ромен Роллан*), наведено ще хрематонім «*Героїчні біографії*», що використовується для позначення назви книжкової серії, рекомендованої Василем Стусом своєму синові.

Характерною особливістю листів В. Стуса є апелювання до світових авторитетів у різних галузях науки, задля стимулювання інтересу сина до навчання. Надзвичайний педагогічний талант письменника проглядається в листі від 1 червня 1981 р.

Знаючи велику силу прикладу, В. Стус розповідає про складну наукову долю непересічної особистості – А. Ейнштейна. При цьому він подає попередні відомості про статтю, яку зreferував для дружини та сина, аби довести значущість поданих думок: *«Абдус Салям — директор міжнародного центру теоретичної фізики в Трієсті. <...> Так от: він пише, що Ейнштейн — найбільший геній 20 ст., а, можливо, і всіх часів (тобто, скільки існує людина, а це, як відомо, 12 тис. років — дві нашої ери, а 10 — від останнього льодовика)»* [48, с. 371]. Указуючи на прізвища автора та героя статті, актуалізуючи місце роботи Абдуса Саляма, Василь Стус тим самим означає важливість пропонованої інформації.

Аналізуючи статтю Саляма. Стус підкреслює, що якби в того не було дрібних поразок та невдач, то не було б і генія: *«Салям пише, що Ейнштейна могло б і не бути (тобто, він міг би і не виявитися), коли б народився у малорозвиненій країні»*. Тут же пояснює мету своїх сентенцій: *«Щоб Ти зрозумів, Дмитре: шкільна наука – нудна, цікава наука – в кінці подорожі, а не спочатку. Тобто: хочеш домогтися цікавого, йди дорогою, долаючи початок нудний, знаючи що нудного буде багато, аж поки доберешся до цікавого»* [48, с. 371–372].

Що ж означає «цікаве»? Розлогу відповідь на це питання адресант дає, захоплено аналізуючи статтю фізика А. Саляма. При цьому батько зовсім не хизується своєю обізнаністю, навпаки, щиро зізнається: *«...не все і я втяв у ній»* [48, с. 373], а відтак, на рівних залучає сина до обговорення і дискусії: *«Ось як, Дмитрику, воно читається. Напиши, чи то цікаво Тобі і чи зрозуміло я пишу і чи мій коментар витримує Твою критику (тобто чи не бачиш Ти в моєму коментарі хиб)»* [48, с. 373].

Закликає Василь Стус сина добре знати і літературну, й народну мову, а для цього – читати «старих авторів»: *«... усіх тих Квіток-Основ'яненків, Стороженка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького — майже вся ця проза нудна, нецікава, бідна змістом — але читати її треба для мови — більше, мабуть, користі й не знайти од цих авторів, що бідним духом жили, бідним*

духом писали, розповідаючи казки-теревені або жартували на біді — як-от *Котляревський*)» [48, с. 374]. Відзначимо, що письменник не просто перераховує прізвища українських письменників XIX століття, а дає кваліфіковану й доступну для синового сприйняття характеристику їхньої творчості, що постає, втім, негативною, адже Стус наголошує на тому, що суто з художньої точки зору творчість «старих авторів» не є вартісною, проте в них можна і треба навчатися мовної вправності. Вживання прізвища Г. Квітки-Основ'яненка у множині замість однини (*Квіток-Основ'яненків*), на наш погляд, також є відображенням переважно негативного ставлення Василя Стуса до творчості цього письменника.

Отже, ономастикон епістолярію Василя Стуса є достатньо специфічним за своїм змістовим, семантичним і функційним наповненням. Така характеристика зумовлена тим, що більша його частина створювалася в умовах ув'язнення та заслання, будучи чи не єдиним засобом комунікації з рідними та друзями. Тому послугування власними іменами в межах нечастих адресацій ставало об'єктом особливого осмислення онімів, уживання яких інспірувалося численними проблемно-тематичними векторами як особистого життя, так і творчої майстерні. Так, зокрема, характерним для епістолярію Василя Стуса є активне використання імен відомих людей – геніальних науковців, письменників, композиторів, що зумовлено бажанням письменника як батька забезпечити етико-естетичний і педагогічний вплив на формування особистості сина, бодай за допомогою листування оприявнившись у його житті в умовах відірваності від родини.

2.3. Комунікативно-прагматичне навантаження власних імен у листах Василя Стуса

Епістолярний інтерес В. Стуса тематикою і проблематикою скерований до універсальної духовної традиції автентичного буття. Не менше цікавлять Стуса й національні зрушення та письменницькі персоналії, їх рефлексії в сучасному художньому просторі. Із цим пов'язане активне вживання в

листуванні власних імен українських та зарубіжних письменників та мислителів.

Проте епістолярні рецепції дуже помірно торкаються цієї проблематики. Та й у цілому ономастикон давнього й нового письменства в листовному дискурсі В. Стуса представлене спорадично – через поодинокі власні міркування про літературу, роздуми про окремих авторів. Персоналії, які згадуються в Стусових кореспонденціях, – це: Г. Сковорода, І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, Марк Вовчок, О. Стороженко, Я. Щоголів, В. Самійленко, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський та ін., проте відносно розлогі епістолярні літературно-критичні огляди присвячені тільки Г. Сковороді, І. Котляревському, Т. Шевченку, І. Франкові й Лесі Українці.

Епістолярій засвідчує, що Василь Стус свідомо й ретельно досліджує творчість мандрівного філософа, неодноразово перечитує, конспектує його твори як у доармійський період, так і в роки ув'язнення. Навіть під час служби в армії не розлучається з текстами свого улюбленця, про що знаходимо свідчення в листі до В. Дідківського від 19 листопада 1959 р.: *«За два роки – при інших нормальних умовах – відслужу. Зі мною багато кировоградських хлопців, взяв В. Чумака і Кобзар з собою і конспект Сковороди. Отже, я в рідному оточенні»* [49, с. 11]. Прізвище поета-воїна В. Чумака та хрема-тонім на позначення назви класичної для українства збірки Т. Шевченка *«Кобзар»* поєднуються в листі зі згадкою прізвища Сковороди.

Згодом у листі до Л. Забашти від 23 січня 1960 р. поет увиразнить своє прагнення розробляти тему Г. Сковороди: *«Хочеться щось зробити з темою Г. С. Сковороди, котра мучить мене вже кілька місяців»* [49]; також надішле вступ до поеми *«Сковорода»* та уривок із неї з метою підбадьорити хворого на той час А. Малишка: *«Це все трохи старенькі речі, але мені хочеться, щоб Андрій Самійлович хоч так згадав за славного нашого «старчика» Григорія Савича, котрий, як і Мішель Монтьєн, дає нам, читачам, спокій»*

[49]. Бачимо тут поєднання імен сучасних та давніх поетів, а також апеляцію до філософського доробку французького мислителя *Мішеля Монтьєна*.

У листі до А. Малишка В. Стус, поміж іншого, викладе і своє розуміння вагомості творчого доробку цього класика: *«А наш Сковорода відбив геніально душу нації, зрефлексованої мораллю, фанатичною вірою і прагненням абсолютної загальнолюдської справедливості, кришталевої правди»* [49, с. 173]. Літературно-філософські трактати Г. Сковороди В. Стус уважав основою власної літературної творчості. Вірогідно, що такі тексти сприяли кристалізації його життєвої позиції, зміцненню вірності своїм ідеалам та віри в правильність обраного шляху.

У власній творчості В. Стус всякчас звирявся із Т. Шевченком. Зокрема, дискутуючи з українським перекладачем, критиком, дисидентом Ю. Шелестом з приводу «тематичного деградування» своєї табірної поезії, митець проводить паралелі з творчістю Т. Шевченка на засланні, висловлює цікаві міркування «щодо психологічної лінії розвитку творчої проблематики» [49, с. 11] митця, тим самим визначаючи та структуруючи етапи її особливості поезії власної: *«Як на мене, то був той же досудовий високий рівень (майже без деформації) продовжуваної й ширеної, простореної тематики, потім були спогади з часів каземату, а далі – спогади з життя-сну – з напівзабутого вчора, що перед тим, як загаснути, спалахувало увостанне побільшим огнем <...>. Шевченко не писав, коли не чув стихії, він ще не знав, що то інтелектуальна поезія, формальні завдання *ets.* Коли не писалося, він не писав»* [48, с. 150].

Відтак, можна констатувати, що в кореспонденціях В. Стуса можна виокремити ще й таке явище, як епістолярна автокритика – «висловлювання письменника про власну творчість чи про окремі твори, що зустрічаються в кореспонденціях митця. Здебільшого автори розповідають у таких листах про творчі задуми, особливості праці над твором, відповідають на критичні закиди своїх опонентів, рідше оцінюють твір у цілому чи визначають його місце в літературі» [49, с. 157]. У наведеному вище прикладі, зокрема,

простежується своєрідна дискусія з опонентом, адже, погоджуючись із закидами про деградування («*Юлієва критика, звичайно, слушна. Я сам чую, що деградував, але вдіяти проти того тяжко. Духовна дієта аж надто скромна*» [48, с. 149]), В. Стус усе ж намагається обґрунтувати образний світ своєї поезії.

Здійснюючи літературно-критичний аналіз різночасових творів Кобзаря, поет співвідносить свою долю і творчість з його, й це допомагає краще розуміти себе, стає духовною підтримкою в скрутні часи ув'язнення. Водночас В. Стус відкидав Т. Шевченка, пристосованого до соцреалізму й радянських ідеологічних канонів: бачив у ньому винятково самобутнього, національного творця. У листі до дружини й сина від 12 червня 1983 р., роздумуючи про сучасне та майбутнє української поезії, вказує, що «*українська муза носить **Шевченків** кожух – і не тільки впріває в ньому: умліває. А римувати по-українському – особливо тяжко, рим не так багато, на асонанси не кожен відважиться... Коли з'явиться в майбутньому цікавий поет – то саме такий: вільний од рим і староканонів, кожушиного духу від нього не почувши*» [48, с. 442]. В. Стус категорично виступав проти примітивного наслідування віршів Т. Шевченка, вірив, що українська література, подолавши свою провінційність, зможе дорости до кращих зразків світової класики й водночас оновить свою рецепцію Кобзаря.

Побіжні епістолярні вкраплення дають змогу констатувати неоднозначність поглядів В. Стуса на літературну постать І. Франка. Епістоли В. Стуса засвідчують високу оцінку творчості І. Франка, навіть прирівнювання його до Т. Шевченка.

У листі до сина від 25 квітня 1979 р. поет-дисидент зізнається, що його «зустріч» із «Мойсеєм» І. Франка була визначною подією, доленосною в певному розумінні: він зрікся мрій про геологорозвідку й вирішив стати літератором. Інтерес В. Стуса до творів І. Франка демонструють написані ще в студентські роки курсові роботи з літературним аналізом поеми «Мойсей» і збірки «Зів'яле листя», в оцінці яких ужито чимало «суперлятивів».

У листі до дружини та сина від 26 січня 1982 р. знову добачаємо позитивні відгуки, але тільки про ранню творчість класика: «...замолоду писав прегарні вірші («*Смерть Каїна*» – здається, так зветься його поема, написана десь до 30 років життя, одна із наймогутніших у нього і видатна й по сьогодні)» [48, с. 415]. Водночас, перечитавши по довгій перерві вірші й поеми І. Франка, його молодший колега по перу в листі, датованому 1984 р., удається до гострої критики: «*Враження в цілому – невисоке <...>. Це прозаїк у поезії – переважно. Він і komponує як прозаїк <...>. Як поет, Франко далеко не геній. Поет середньої руки. І шкода так казати, але інакше не можу*» [48, с. 480].

Роздумуючи про поетичний набуток Лесі Українки, В. Стус переходить до оцінки стану української літератури в цілому: наші письменники змушені «рухати реальність на собі», натомість рідна реальність не допомагає, а шкодить, стримує, обтяжує. На думку В. Стуса: «*Один Шевченко виламався з цих пуп, решті довелося йти в річищі, в баговинні. Леся, здається, не уникла цієї долі*» [48, с. 415]

Літературно-критичний висновок В. Стуса про поетичну творчість мисткині все ж категоричний: «*Тепер читаю поезії Лесі (перший том із 12-томовика) — давно її не читав, але захвату особливого не маю*» [48, с. 415]. Прикметним є те, що й тут думка В. Стуса дисонує із загальноприйнятою: «*“Лісова пісня” — не найкраща, звичайно. Вона тільки найніжніша, найтонша, але — не найглибша. Те, що вчать у школі її, а не іншу драму — нічого не важить. Ось прочитай “У пущі”, “Руфін і Прісцілла” — вони тобі сподобаються більше (можє, на Твій вік — і ні, але пам’ятаю по собі: Лісову пісню я обожнював у школі, а решту драм — вже в інституті)*» [48, с. 415]. «Лісову пісню» він вважав не найкращою, а найніжнішою, найтоншою, проте не найглибшою.. Натомість радить синові прочитати драми «У пущі», «Руфін і Прісцілла», вважаючи їх більш доречними для прочитання в його віці.

У потрактуванні образів драми-феєрії поет-критик дотримується загальноприйнятих етичних суджень, стверджуючи, що «*Мавка – це мрія, це*

коротке сонце в сірому житті, *Мавка* – це свято, великдень душі. А *Килина* – це сірі будні, це сало з часником, це повна макітра вареників і жодної зірки над головою. «Життя» любить килин, а мавок убиває. Бо *Мавка* за день проживе більше, як *Килина* за 100 років. Бо *Мавка* – це обрій, світанок, а *Килина* – як пішно, висипане курам під ноги» [48, с. 415]. Отже, спостерігаємо тут актуалізацію поетонімів, за допомогою апеляції до яких Василь Стус пояснює синові ідейно-естетичне наповнення твору Лесі Українки.

Магістральною темою епістолярної критики В. Стуса є аналіз творчості літераторів його мистецької генерації. Це зумовлює активне вживання у його листуванні прізвищ більш та менш відомих сучасників-шістдесятників.

Найчастіше в епістолярію В. Стуса зустрічається прізвище Івана Драча. Якщо ранні листи фіксують позитивне ставлення до творчості й особистості цього поета, то в епістолах, написаних після оприлюднення Драчового «покаянного» листа (травень 1966 р.), у якому він шкодував про свої зв'язки з дисидентами, виразно помітне розчарування: «Не знаю, як би я чувся на місці якого *Драча*. І чи витримав би – тобто, чи залишився б у сідлі» [49, с. 67]. Згодом нотки зневіри набувають характеру гострої, подекуди іронічної критики: «„Первопочатки“ *Драчеві* (Вітчизна, № 1, 72) – велике бознащо» [48, с. 15] (лист до дружини й сина від 15 лютого 1973 р.). Або: «Прочитав у 4 числі *Вітчизни* добірку *Драча*. І стільки робленого, вимученого завважив – на кілька сторінок тексту – два-три живих рядки» [48, с. 368]. Не змінилося ставлення до творчості цього сучасника і в останніх листах: «*Драчеві* вірші в Літературній Україні – то не шедеври. Прочитав я – і гірко стало за поета. Він, мабуть, уже потерпає перед читачем, бо сам знає, що його лодія – розсохлась, відколи він її витягнув із болота шістдесятництва. Доля його дописується трагічно. Боляче мені за нього, як боляче» [48, с. 483].

Цікаве спостереження висловлюється і щодо творчості В. Шевчука, але й воно рухається від захоплення до цілковитого несприйняття. Листи демонструють, що спершу В. Стус цікавиться здобутками письменника:

«Кортить почитати **Шевчука**» [48, с. 108]. Проте згодом звучить гостра критика: «Прочитав у «Літературній Україні» оповідання **В. Шевчука** (зветься, здається, «Сивий»). Воно трохи химерикувате, а ще більше – плитке. Небезпечна ж така стилістика: вона й душу може обмілити» [48, с. 404].

Поет рекомендує синові Дмитру вивчати творчість М. Вінграновського, зокрема, радить розпочати зі збірки «Сто поезій»: «Щоб побачити, зрозуміти **Вінграновського**, прочитай його збірку “Сто поезій” (є на полиці). Там Ти знайдеш добрі вірші. <...> Він дуже ніжний, я сказав би, непристойно ніжний, непристойно для чоловіки ніжний (у наш час таку ніжність ховають, аби її не уразити об будення й бездушність). Але з цими рядками пов’язана моя молодість – моє 20-річне існування. Я думаю, що Тобі сподобаються його вірші» [48, с. 423]. Проте, починаючи з 1966 р., у листах В. Стуса домінує розчарування з приводу неспроможності М. Вінграновського протистояти та вирватися з лещат системи: «Бач, як ламається **Микола** від геніяльного до просто дешевого. Але я вірю в нього найбільше – він найчистіший талант» [49, с. 40].

У кореспонденціях Василь Стус доволі стримано відгукується про літературний хист Григора Тютюнника, як ось у листі до рідних від 26 січня 1973 р.: «Прочитав гарне оповідання **Тютюнника** («Сліпий дощ») – прекрасна фактура довкола порожнечі, бо смисл – обцяцьковування дозволених закутів. Тут є програма, як у комп’ютері» [48, с. 44]. Проте невдовзі тональність і зміст суджень В. Стуса про доробок Гр. Тютюнника еволюціонують до лаконічної похвали, а в листі до дружини й сина від 26 січня 1982 р. він радить прочитати психологічну повість митця «День мій суботній», вважаючи, що вона має сподобатися Дмитрові. Власні ж враження від цього твору передає такими словами: «Досить сподобався свіжістю своєю прозовий текст **Григора Тютюнника**» [48, с. 141].

Епістолярій Василя Стуса засвідчує глибоке опрацювання митцем творчого доробку знаного класика світової літератури Й. В. Гете: його тексти

літератор не лише читав, конспектував, перекладав, а й нерідко використовував цитати з творів митця у своїх кореспонденціях як природне продовження власної думки.

У листі до Х. Бремер (березень 1978 р.), філософськи розмірковуючи про своє тюремне буття, Василь Стус підбадьорюється життєдайними ідеями Й. В. Гете: *«Мені ведеться до певної міри добре, бо чотирнадцять місяців теперішнього буття вже більше не повернуться. Якщо Господь Бог дасть, наступні півтора року будуть мені болісні. Сказав же колись великий Гете: «Дякуй Богові, коли Він тебе тисне, і дякуй Йому, коли помалу попускає»* [49, с. 142].

Одне з чільних місць з-поміж світових класиків на сторінках Стусового епістолярію належить видатному австрійському поетові Р. М. Рільке. Митець-шістдесятник був захоплений його талантом і майстерністю, що стало одним із визначальних факторів уже його власного творчого та духовного зростання.

Кореспонденції поета дають змогу окреслити чіткіші часові рамки початку його цілеспрямованої та копіткої праці над творчим набутком Р. М. Рільке. Так, у листі до Ю. Бадзя від 29 липня 1964 р. знаходимо інформацію про спроби В. Стуса придбати твори митця: *«Дуже тебе прошу: коли є змога, то дістань. З Чернівець, може, не варт замовляти. Може, допоміг би Роман Корогодський у Києві, га? Дуже було б добре, аби ти мені не вислав гонорару, а придбав би Рільке. На Бога, Юрку! Вік молитимусь на тебе»* [49, с. 34]. Імовірно, що друзі допомогли придбати омріяні книги, адже через декілька місяців у кореспонденції до В. Дідківського Стус пише: *«Книжок гарних – до біса. Нема як зразу всі читати. Я ж маю 3 томи Рільке. Бог!»* [49, с. 35].

Неодноразово в кореспонденціях звучить думка, що для продуктивного осмислення Р. М. Рільке необхідні спокій, тиша, час, аби налаштуватися й морально підготувати себе до роботи над елегіями; потрібна можливість цілісного безвідривного опрацювання творів. Так, у листі до

дружини від 23–24 вересня 1974 р. поет шкодує, що в нього немає так необхідної для роботи тривалості вдумування: *«Ідеально було б займатися з Рільке в самотності, але туди пускають без «писанини» й Рільке. Отож, займатися Рільке я можу, на жаль, лише в цьому неможливому шарварку. Звідси – всі клопоти: мені не стає часу й сили на один рівень висоти»* [48, с. 165].

Перечитуючи та перекладаючи пізнього Рільке, В. Стус робить висновок, що в цих віршах *«„алмазний хміль душі” змінився на кристали роздумів <...>. Здається, трохи він мені вже стає докучливий – Рільке. Надто вже він безплотний, надто – не від життя, сказав би я ще, – грішний чистотою своєю в світі по страшній війні 1914–18 р., про яку йому не ходило, здається»* [48, с. 427]. Або вже з листа до рідних від 6–10 травня 1984 р., у якому В. Стус знову помічає: *«...що більше читаю і працюю над Рільке – то більше розчарування в ньому, в його надто пухкому, надто панському, надто не-житньому хлібі»* [48, с. 446].

Особливе місце в рецепції В. Стуса належить поемі «Орфей, Еввідіка й Гермес». До твору в українського поета було особливе ставлення через образ Еввідіки, життєвим утіленням якої уявляв дружину Валю: *«Ось це, Вальочку, Еввідіка. Тобто – Ти. А Еввідіка – суть поемки Рільке, її головна тема, така близька мені тепер, особливо після нашого не-побачення»* [48, с. 470], – пише в листі від 1 серпня 1984 р., маючи на увазі події 16 липня, коли він не зміг подолати бар'єр передпобаченневих принижень і був позбавлений останньої можливості зустрітися з дружиною, сином та сестрою. Порівнюючи дружину з Еввідікою, автор листа опосередковано натякав на темні сили радянської тоталітарної дійсності, які розлучили українського Орфея з його коханою.

Висновки до розділу 2

Новітні стусознавчі студії потребують максимально повного осмислення значення постаті Василя Стуса в контексті сучасної йому доби. Таке осмислення видається неможливим без звернення до епістолярію цього

видатного літератора, мислителя, громадського діяча. Стусове листування містить неоціненний потенціал для фахового вивчення, відображаючи у своїй структурі глибинні концепти мистецького й філософського осмислення дійсності.

В умовах численних заборон і обмежень, проваджених панівною верхівкою СРСР, зокрема, неможливості видаватися, саме епістолярій став для Василя Стуса своєрідною «трибуною» для висловлення власної точки зору, обміну думок з приводу мистецьких та суспільно-політичних проблем. Відтак, ідеться не просто про листування поета з рідними та однодумцями, а про повноцінний культурний документ доби.

В межах епістолярію Василя Стуса акумульовано низку наскрізних змістових блоків, серед яких – листи до рідних, епістоли до однодумців і колег, поетичні твори, написані на засланні та в ув'язненні, зразки літературної критики та перекладознавства, міркування на громадянсько-етичні теми тощо. Ці компоненти у своєму поєднанні становлять окреме цілісне літературне явище, що заслуговує на увагу дослідників як особливий художньо-документальний метажанр.

Матеріалом нашого дослідження стала 1000 власних імен, вжитих у листуванні Василя Стуса. Ці оніми є важливим інструментом формування ідейно-естетичного змісту Стусового епістолярію.

Власні імена, вжиті в листуванні Василя Стуса, типологізовані на основі класифікації онімів В. Кам'янця, яка була модернізована з огляду на завдання дослідження. Сукупність власних імен епістолярію Василя Стуса представлена п'ятьма основними тематичними групами: «Власні імена живих істот»; «Власні імена об'єктів земного простору»; «Власні імена об'єктів позаземного простору»; «Назви матеріальних об'єктів, створених людиною»; «Назви нематеріальних об'єктів».

Найширше представлені в Стусовому листуванні одиниці на позначення власних імен живих істот (53,5%). Трохи рідше зустрічаються власні імена об'єктів земного простору (24,6%), нематеріальних об'єктів

(11,4%), матеріальних об'єктів, створених людиною (7,3%). Найменш поширеними виявилися власні імена об'єктів позаземного простору (3,2%). Подібне співвідношення, на наш погляд, відображає людиноцентричність листування Василя Стуса.

Ономастикон, ужитий у межах епістолярію В. Стуса, являє собою цінне й репрезентативне джерело, яке дозволяє визначити й верифікувати авторські літературні уподобання. Водночас листи яскраво демонструють намагання поета виміряти їхню творчість своїм естетичним критерієм, означити власні еталони художньої довершеності, відійти від усталених канонів і догм.

ВИСНОВКИ

Сукупність власних назв, використовуваних мовною спільнотою протягом певного періоду розвитку, становить ономастичний простір. Його структуру формують поля, що перебувають між собою в певних ядерно-периферійних відношеннях.

Оніми мають особливу знакову природу. Її специфіка полягає в тому, що, з одного боку, онімна назва являє собою формальний знак із попередньо невідомим змістом. З іншого боку, такому знакові притаманна мотивованість, наділеність значенням, що є унікальним унаслідок його формування на основі припущень реципієнта про цілісність усього тексту.

В епістолярному тексті найчастотніше функціонують такі різновиди онімів: антропоніми, топоніми, поетоніми та міфоніми. Особливо промовистим у цьому аспекті постає листування письменників, які часто реалізують у листах власні глибокі культурні знання, послуговуючись прецедентними антропонімами та міфонімами.

В епістолярії загальновідомі оніми часто функціонують поруч з іменами звичайних людей, знайомих або рідних авторові чи адресатові, онімами вузького поширення, що відомі лише учасникам листування й мають для них особливе значення. Частотність послугування тими чи тими одиницями становить одну з визначальних рис епістолярного ідіостилю автора.

Епістолярій Василя Стуса постає своєрідним ключем до повноцінного осмислення значення постаті цього видатного письменника, мислителя, громадського діяча в контексті сучасної йому доби. Стусове листування розкриває дослідникові глибинні концепти епохи, актуалізуючи місце літератора в її перебігу.

Окрім безпосередньої комунікаційної функції зв'язку з рідними й однодумцями, епістолярій Василя Стуса є промовистим культурним свідченням доби. Не маючи можливості відкрито висловлювати власні думки

й твердження назагал, митець формулював глибокі міркування з приводу широкого кола культурних і суспільно-політичних тем у листуванні, намагаючись у такий спосіб обійти наявні в СРСР численні обмеження, що стосувалися інакодумців.

Епістолярна спадщина Василя Стуса представлена такими наскрізними змістовими блоками:

1. Спілкування з рідними;
2. Спілкування з друзями та однодумцями;
3. Зразки поетичної творчості;
4. Літературно-критичні нариси;
5. Міркування на суспільно-політичну тематику.

Ономастикон епістолярію Василя Стуса – важливий інструмент формування ідейно-естетичного змісту листування видатного українця. Він представлений різнотиповими власними назвами, 1000 з яких склали матеріал нашого дослідження.

Власні імена, ужиті в епістолярії Василя Стуса, класифіковано на основі типології, розробленої В. Кам'янцем, та модернізовано з огляду на якісний склад матеріалу дослідження.

Усі власні імена, представлені в листах Василя Стуса, формують п'ять основних тематичних груп: «Власні імена живих істот»; «Власні імена об'єктів земного простору»; «Власні імена об'єктів позаземного простору»; «Назви матеріальних об'єктів, створених людиною»; «Назви нематеріальних об'єктів». Найчастотнішими серед них у Стусовому епістолярії були власні імена живих істот (53,5%). Дещо меншу частотність мають одиниці, що позначають власні імена об'єктів земного простору (24,6%), нематеріальних об'єктів (11,4%), матеріальних об'єктів, створених людиною (7,3%). Периферійними в епістолярії Василя Стуса постають оніми, що позначають об'єкти позаземного простору (3,2%). На наш погляд, таке співвідношення засвідчує, що листування Василя Стуса було максимально

антропоцентричним, зосередженим навколо родини митця та його мистецьких інтересів.

Особливості використання онімів в епістолярній спадщині Василя Стуса визначають змістове, семантичне та функційне наповнення текстів листів митця, а також обставини створення епістолярію, який формувався під час перебування письменника в ув'язненні чи на засланні, де той особливо гостро відчував необхідність спілкування з рідними та друзями. А отже, саме імена найдорожчих людей, авторів вершинних мистецьких творів та назви місцевостей, що слугували нагадуванням про колишнє життя, стали основою для особливого осмислення онімів у текстах листів Василя Стуса.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авдеєва С. Л. Становлення системи словозміни ойконімів української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Дніпропетровськ, 1997. 16 с.
2. Азарова Л., Лепко Г. Основні визначення типів номінації в сучасному мовознавстві. *Рідний край*. 2010. № 1. С. 86–90.
3. Андрієнко О. Ю. Комунікативно-прагматичний потенціал власних назв у науково-фантастичному тексті: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – рос. мова. Одеса, 1992. 17 с.
4. Арделян О. В. Прецедентні антропоніми у фразеологізмах в різносистемних мовах. *Мова і культура*. 2011. Вип. 14. С. 168–174.
5. Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
6. Белей Л. О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 175 с.
7. Белей Л. О. Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII – XX ст.: Дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Ужгород, 1996. 394 с.
8. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст. Ужгород, 1995. 119 с.
9. Белей О. О. Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Львів, 2000. 17 с.
10. Белей О. О. Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття. Ужгород, 1999. 111 с.
11. Беліцька Є. М. Конотонімізація онімів як лексико-семантичний процес: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 – загальне мовознавство. Горлівка, 2000. 185 с.

12. Браїлко Ю. Лексема Бог в ономастичному просторі стусової поезії: семантико-стилістичний аспект. *Філологічні науки*. 2014. Вип. 17. С. 98-104.
13. Бучко Д. Проблемні питання української ономастичної термінології. *Науковий вісник Чернівецького університету* : збірник наукових праць. Випуск 356-359. Чернівці : Рута, 2007. С. 255–260.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
15. Ветрова Е. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2004. 20 с.
16. Галич В.М. Антропонімія Олесья Гончара: природа, еволюція, стилістика. Луганськ: Знання, 2002. 212 с.
17. Галич В.М. Прізвиськова народна творчість Луганщини. *Луганщина літературна*. Луганськ, 2003. С. 102–112.
18. Галич В., Лук'янчук Р. З історії сучасних прізвиськ. *Етнокультура Волинського Полісся та чорнобильська трагедія*. Вип. ІІІ. Рівне. 1998. С. 76–81.
19. Глушковецька Н. А. Епістолярій Василя Стуса як синтез поетичної, літературно-критичної та перекладацької творчості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Черкаси, 2014. 20 с.
20. Григоренко І. Епістолярна спадщина Панаса Мирного в літературно-критичному контексті доби : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2010. 248 с.
21. Дука Л. І. Прагматичний потенціал онімів та способи його актуалізації в тексті: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 – рос. мова. Дніпропетровськ, 2002. 18 с.

22. Заболотна Т. Епістолярна спадщина В. Винниченка : адресування і стиль : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2005. 173 с.
23. Загоруйко Н. В. Стус та Р. М. Рільке – естетичні пошуки мистецького діалогу (за епістолярною спадщиною В. Стуса). Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія філологічна. Острог, 2013. Вип. 32. С. 68-80.
24. Зіновська А. Український письменницький епістолярій : типологія відкритого листування : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Київ, 2007. 170 с.
25. Кам'янець В.М. Структурні, семантичні та функціональні особливості власних назв сучасної німецької мови : автореф дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 ; спец. «Германські мови». Львів : 2001. 18 с.
26. Карпенко О. П. Топонім Балчуг: до проблеми етимології. *Студії з ономастики та етимології* / Відп. ред. О. П. Карпенко. Київ, 2006. С. 51 – 60.
27. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 325 с.
28. Карпенко Ю. О. Антична міфологія як поетична зброя. *Записки з ономастики*. Одеса: Астропринт, 2002. Вип. 6. С. 93-108.
29. Конончук Т. І. Етико-естетичний дискурс в епістолярії Василя Стуса. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Число 1. С. 216-221.
30. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне» : Роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і Літера, 2001. 300 с.
31. Коцюбинська М. Листи і люди : роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і Літера, 2009. 584 с.
32. Кравченко Е. О. Словник власних імен поетичних текстів Василя Стуса. Т. 1. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. 288 с.
33. Кузнецов В. О. Етико-естетична максима епістолярію Василя Стуса : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2011. 22 с.

34. Кузьменко В. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст. : [монографія]. Київ, 1998. 305 с.
35. Курило Л. Епістолярій Олеся Гончара і творча індивідуальність письменника : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2006. 200 с.
36. Лесин В. Словник літературознавчих термінів. Київ : Рад. школа, 1971. 486 с.
37. Літературознавча енциклопедія : у двох томах. Т. 1 / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
38. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : Академія, 2007. 753 с.
39. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. К.: Знання, 1990. 48 с.
40. Мельник Г. І. Онімikon у структурі ідіостилю (на матеріалі поезії Євгена Маланюка) : автореф. дис... канд. наук: 10.02.01. Одеса, 2009. 19 с.
41. Ономастичні студії в Україні (дисертаційні дослідження, захищені у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть): Бібліографічно-інформаційний довідник / Упорядник М. М. Торчинський. Хмельницький: ХНУ, 2007. 122 с.
42. Пежинська О. М. Французькі власні назви-антропоніми з позиції змісту, форми та функції. *Нова філологія*. 2021. № 83. 200-207.
43. Полюга В. Екзистенційний контекст мемуарної та епістолярної спадщини Василя Стуса. Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія: Філософія. Острог, 2009. Вип. 5. С. 195-203.
44. Світайло Л. Епістолярна література. *Українська літературна енциклопедія* : у 5 т. Т. 2. К. : Укр. рад. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1990. С. 154.
45. Святовець В. Епістолярна спадщина Лесі Українки : Листи в контексті художньої творчості. Київ: Вища школа, 1981. 183 с.
46. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006. 706 с.
47. Соколова Л. Н. Типи мотивованості ергонімів (на матеріалі ергонімії м. Києва). *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 65–69.

48. Стус В. Твори : у 4 т. 6 кн. Львів : Просвіта, 1994–1999. Т. 6 (додатковий). Кн. 1. Листи до рідних. 1997. 495 с.
49. Стус В. Твори : у 4 т. 6 кн. Львів : Просвіта, 1994–1999. Т. 6 (додатковий). Кн. 2. Листи до друзів та знайомих. 1997. 263 с.
50. Сучасний тлумачний словник української мови : 65000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «Школа» 2006. 1008 с.
51. Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура топонімікону української мови. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*. Випуск 356–359. Слов'янська філологія. Чернівці: Рута, 2007. С. 375–379.
52. Торчинський М. М. Ойконімія Південно-Західного Поділля: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 – укр. мова. Київ, 1993. 22 с.
53. Торчинський М. М. Ойконімія Південно-Західного Поділля: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 – укр. мова. Київ, 1993. 276 с.
54. Торчинський М. М. Поетоніміка України: історія становлення і перспективи розвитку (на матеріалі дисертаційних досліджень). *Записки з українського мовознавства* / Відп. ред. О. І. Бондар. Одеса: Астропринт, 2006. Випуск 16. С. 332–340.
55. Торчинський М. М. Термінологія української поетоніміки (літературної ономастики). *Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць*. Вип. VI / Відп. ред. Л. О. Симоненко. Київ: КНЕУ, 2005. С. 339–343.
56. Торчинський М. М. Українська ойконімія як джерело етнолінгвістичної інформації. *Наука і сучасність: Збірник наукових праць*. Київ: Логос, 2003. Т. 36. С. 160–169.
57. Торчинський М. М. Лексико-семантична структура назв поселень Південно-Західного Поділля. *Студії з ономастики та етимології*. 2002. Київ: Кий, 2002. С. 206–215.
58. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 546 с.

59. Торчинський М. М. Структурування ономастикону за особливостями походження власних назв. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2014. № 7. С. 174–180.
60. Фідкевич О. Епістолярна проза А. Чехова та ідейно-художні пошуки письменника 80-х – 90-х рр. ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02 «Російська література». Київ, 2006. 18 с.
61. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. Дис. ... докт. філол. наук. Ужгород, 1970. 967 с.
62. Шестакова С.О. Лексико-семантичні інновації у системі української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. 17 с.
63. Шестакова С. О. Семантична мотивованість прагмонімів (на матеріалі власних назв меблів). *Філологія, соціологія і культурологія. Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної науки* : зб. наук. праць. 2016. С. 13–18.
64. Янчишин А. М. Структура, типологія і функціонування в українській мові товаронімів (на матеріалі власних назв пилососів). *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. пр. Харків, 2013. Вип. 36. С. 73-78.
65. Янчишин А.М. Власні назви промислових товарів: типологія, походження і функціонування: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Черкаси, 2019. 356 с.
66. Янчишин А. Історія розвитку української товаронімії (на матеріалі власних назв промислових товарів). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Філологія. 2021. Т. 1. № 45. С. 521-526.
67. Bach A. *Deutsche Namenkunde*. Heidelberg : Winter, 1978– 1981. Bd. 1: die deutschen Personennamen; Bd. 2: Die deutschen Ortsnamen. 615 s.
68. Ballmer T. Probleme der Klassifikation von Sprechakten. *Sprechakttheorie und Semantik*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1979. S. 254–255.
69. Bauer G. *Deutsche Namenkunde*. Berlin : Weidler, 1998. 356 s.

ДОДАТКИ

